

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Martin Rhodin

Självförvällat rus och uppsåt -
ansvar utan skuld?

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Per-Ole Träskman

Straffrätt

Höstterminen 2002

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Syfte och metod	4
1.2 Avgränsningar	5
1.3 Material	5
1.4 Disposition	6
2 ALLMÄNNA ANSVARSREGLER OCH PRINCIPER	7
2.1 Allmänt om uppsåt	7
2.2 Konformitetsprincipen	8
2.3 Täckningsprincipen	9
3 SJÄLVFÖRVÅLLAT RUS – EN HISTORISK ÅTERBLICK	12
3.1 Tiden före 1733 års reform	12
3.2 1733 års förordning mot svalg och dryckenskap	13
3.3 Efter 1733 års brytning och SL 5:5	14
4 BRB 1:2 2 ST. OCH DESS NÄRMARE INNEBÖRD	16
4.1 Brb 1:2 2 st.	16
4.2 Tolkningsalternativ	17
4.3 Förarbeten till brottsbalken	18
4.4 Uppfattningar i doktrinen	21
4.4.1 Wetter och det hypotetiskt utvidgade uppsåtet	21
4.4.1.1 Kritik mot Wetter och det hypotetiska uppsåtet	23
4.4.2 Strahl och den konventionella uppsåtsbedömningen	25
4.4.3 Nelson och ansvar utan skuld	28
4.4.4 Jareborg och ruset	29
4.5 Sammanfattning av ståndpunkterna i förarbetena och doktrinen	30

5	SJÄLVFÖVÅLLAT RUS OCH TILLRÄKNELIGHET	32
5.1	Allmänt om BrB 30:6	32
5.2	Psykisk störning och självförvållat rus	33
5.2.1	Självförvållade repektive ofrivilliga abnormtillstånd	35
5.2.2	Medvetenhet och uppsåt	36
5.3	Straffansvarsutredningens förslag	37
5.4	Psykansvarskommitténs förslag	37
6	RÄTTSPRAXIS	40
6.1	Auktoritativ rättpraxis - NJA 1973 s. 590	40
6.2	Övriga rättsfall	44
6.2.1	Rättsfall som stödjer en ren eftergift (fingering) av uppsåtet	44
6.2.2	Rättsfall där domstolen använt sig av ett hypotetiskt prov	44
6.3	Rättsfall rörande medvetandet och patologiskt rus	46
6.3.1	Rättsfall från Högsta domstolen	46
6.3.2	Underrättspraxis	49
7	GÄLLANDE RÄTT VID SJÄLVFÖRVÅLLAT RUS	51
7.1	Villfarelse rörande gärningsomständighet	51
7.2	Följder av gärningen	52
7.3	Det ingående kravet på medvetenhet	53
7.4	Av rus utlösta abnormtillstånd	54
7.5	BrB 1:2 2 st. och oaktsamhet	54
7.6	Sammanfattning av gällande rätt	54
8	DE LEGE FERANDA	56
8.1	Fängelsestraffkommitténs förslag	56
8.2	Straffansvarsutredningens överväganden	57
8.2.1	För och emot ett utvidgat ansvar	57
8.2.2	Straffutredningens förslag till ny lydelse av BrB 1:2 2 st.	58
8.3	Ett särskilt ”rusbrott” enligt tysk modell	59
8.4	Egna reflektioner	60
9	AVSLUTANDE KOMMENTARER	62
	LITTERATURFÖRTECKNING	64

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att behandla frågan hur självförvållat rus, d.v.s. hur BrB 1:2 2 st. inverkar på uppsåtsbedömningen? Vad som kan anses utgöra gällande rätt utgör förhoppningsvis den s.k. röda tråden, men jag hoppas att frågan har givits en så allsidig belysning som möjligt. Problemet med självförvållat rus berör inte enbart frågan om tillräknandet, d.v.s. hur rus påverkar uppsåtet, utan också tillräkneligheten. I vilken utsträckning utesluter rus, eller ett tillstånd orsakat av rus, en eventuell gärningsmans straffbarhet? Då den svenska straffrätten inte har något formellt tillräknelighetsbegrepp, blir den sistnämnda frågan att analysera i förhållande till fängelseförbudet och begreppet allvarlig psykisk störning.

Efter en historisk tillbakablick kan man konstatera att det i den svenska straffrätten inte alltid har varit så att kravet på subjektiv täckning i vissa fall skall efterges vid självförvållat rus. En förändring, som troligtvis hade sin grund i en förändrad syn på alkoholen, kom dock till stånd genom en förordning 1733. Förordningen fick till följd att rus inte längre skulle betraktas som en helt eller delvis ansvarsbefriande grund. Vilken ordning som senare kom att existera under SL:s tid får emellertid anses vara osäkert.

I brottsbalken infördes en regel i 1:2 2 st. som skulle reglera ansvarsfrågan vid självförvållat rus. I paragrafen sägs att det förhållandet att gärningen begåtts under självförvållat rus inte föranleder att gärningen inte är att betrakta som brott. Regelns innebörd var och är fortfarande föremål för dispyt. Förarbetena tycks ge vid handen att stadgandet skall tolkas så, att kravet på uppsåt kan efterges vid självförvållat rus, i vilken utsträckning får dock sägas vara osäkert. I doktrinen har det framförts skarp kritik mot att de normala reglerna för uppsåt skall frångås vid självförvållat rus. Argumenten tycks främst vara att en sådan ordning strider mot de krav som konformitets- och täckningsprincipen ställer upp och att en eftergift, hur den än utformas, skulle leda till absurda konsekvenser. Uppfattningen i doktrinen är istället att vanliga regler om dolus bör gälla även vid berusning, och en betoning av utsikterna att fälla berusade gärningsmän för oaktsamhetsbrott.

Vad gäller frågan om det självförvållade rusets inverkan på tillräkneligheten, eller huruvida fängelseförbudet är tillämpligt, har det fram till 1995 förmodats vara så att ex. en, av rus utlöst, kortvarig psykos var att betrakta som en allvarlig psykisk störning. Det har tidigare inte ansetts att kravet på subjektiv täckning har kunnat efterges med stöd BrB 1:2 2 st. vid fall av allvarlig psykisk störning. Flinck-fallet tycks emellertid ha fått som konsekvens att ett tillfälligt abnormt tillstånd inte längre är att betrakta som en allvarlig psykisk störning. Hur uppsåtet i dessa fall numera skall betraktas får således sägas vara osäkert. Skall BrB 1:2 2 st. användas eller inte?

Den auktoritativa praxisen som rör frågan hur BrB 1:2 2 st. skall tolkas på ett mer direkt sätt, utgörs av ett enda fall, nämligen NJA 1973 s. 590. I detta fall beaktades inte en berusad mans villfarelse angående äganderätten till en barnvagn som en ansvarsbefriande grund. Några fall ifrån hovrätterna ger också stöd för uppfattningen, att en villfarelse angående en gärningsomständighet som har sin grund i berusningen inte skall beaktas. Det mesta tycks också tyda på att gällande rätt innebär att en villfarelse enbart skall bortses ifrån, om den hade sin grund i berusningen; det skall finnas ett kausalsamband mellan berusningen och villfarelsen. Existensen av ett sådant kausalsamband bör undersökas genom att domstolen utför ett hypotetiskt prov. Vidare tycks vissa äldre, och svårtolkade, rättsfall ge stöd för uppfattningen att det ingående kravet på medvetande kan efterges med stöd av BrB 1:2 2 st. Det man emellertid skall komma ihåg är att berusade gärningsmän nästan uteslutande befinns ha uppsåt enligt normala regler, rusbestämmelsen behöver sällan användas.

Det enda område, således, där bestämmelsen om självförvållat rus verkar ha en någorlunda klarlagd innebörd är alltså vid fall av villfarelse rörande en omständighet vid gärningen. Vad gäller övriga områden så som, medvetande, handlingens följder och rusutlösta tillstånd som tidigare var att bedöma som allvarlig psykisk störning, får gällande rätt betraktas som högst osäkert. Man bör dock ha i åtanke att HD i NJA 1973 s. 590 inte tog avstånd ifrån ett eftergivande av kravet på uppsåt mer generellt.

Kan då ett frångående av normala regler om uppsåt, vilket strider mot grundläggande straffrättsliga principer som konformitets- och täckningsprincipen, motiveras med kriminalpolitiska skäl? Enligt min, och många andras, uppfattning går BrB 1:2 2 st. inte att försvara. Vari ligger det samhälleliga intresset i att straffa "barnvagnsmän"? Och vidare, BrB 1:2 2 st. tycks inte gå att använda där de kriminalpolitiska skälen är som starkast; domstolarna verkar ha avstått från att använda sig av en uppsåtseftergift vid grova våldsbrott. Domskalet skulle med nödvändighet upplevas som mycket stötande om en domstol dömde en person för uppsåtligt dödande trots att personen ifråga sakade uppsåt att bringa någon om livet.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
HR	Häradsrätten
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning 1
NTfK	Nordisk tidning för kriminalvidenskab
Prop.	Proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
RR	Rådhusrätten
SL	Strafflagen i 1864 års lag
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

Då en stor del av våldsbrotten begås under någon form av rustillstånd så borde den straffrättsliga regleringen av gärningar begångna under någon form av rus utgöra en väl klarlagd del av straffrätten. Oklarheterna rörande denna del av straffrätten är emellertid ett flertal. Orsaken till dessa oklarheter torde vara, vilket kommer att visa sig längre fram, omöjligheten i att skapa en från alla utgångspunkter hållbar lösning om man från lagstiftarens sida vill vidhålla att brott begångna under rus skall särbehandlas. Ämnet jag har valt att skriva om är spännande just utifrån detta särbehandlingsperspektiv. Det finns i huvudsak tre områden var av självförvållat rus är ett, där svensk rätt uttryckligen gör ett avsteg från den grundläggande principen att straffrättsligt klander kräver ett personligt ansvar. De andra två klart definierade är avsaknaden av ett tillräknelighetsrekvisit och att straffrättsvillfarelse inte utgör en ansvarsbefriande grund.

1.1 Syfte och metod

Det övergripande syftet med denna uppsats är att redovisa och analysera de rättskällor som berört uppsåtsbedömningen vid självförvållat rus. Vad som kan anses utgöra gällande rätt är enbart en del av det övergripande syftet, även om diskussionen om vad som är gällande rätt kommer att vara den röda tråden genom uppsatsen. Arbetet kommer också att fokusera på den normativa sidan av problematiken, d.v.s. huruvida en eftergift av kravet på uppsåt kan försvaras? Uppsatsens redogörande och normativa del kommer att löpa sida vid sida, då de mer eller mindre är oupplösliga, eller i varje fall nära sammanbundna.

Av det överordnade syftet följer några frågeställningar som det är min ambition att, om inte fullt ut svara på, i varje fall resonera kring. T.ex.,

- Vad är den historiska bakgrunden till att det personliga ansvaret har utvidgats vid självförvållat rus?
- Hur skall BrB 1:2 2 st., den paragraf i brottsbalken som reglerar självförvållat rus, tolkas? Vilken innebörd och räckvidd har stadgandet?
- Kan effektivitet i rättsskipningen verkligen kan motivera avsteg från grundläggande principer av både etisk och straffrättslig karaktär, jag tänker då främst på konformitetsprincipen och täckningsprincipen?

Den metod som kommer att användas är den juridiskt sedvanliga. Syftet och frågeställningarna skall undersökas genom studier av lagtext, förarbeten, praxis och doktrin. Förhoppningsvis kommer jag även att kunna bidra med några egna reflektioner.

1.2 Avgränsningar

Om man som i mitt fall valt att skriva en uppsats rörande en specifik fråga inom den straffrättsliga dolusläran, uppstår ett problem. Hur mycket bakgrundsinformation är det önskvärt att ta upp? D.v.s. hur mycket av de allmänna reglerna angående straffrättsligt ansvar bör man redovisa? Givetvis vore det önskvärt att i så stor utsträckning som möjligt hoppa över de allmänna principerna och enbart behandla den specifika fråga man valt att skriva om. Denna avgränsning går dock inte att genomföra fullt ut, uppsatsen måste sättas i sitt sammanhang. Frågan om hur den berusade skall bedömas spretar dock ut till att beröra i princip alla upptänkliga områden och begrepp. Olika former av uppsåt, oaktsamhet, tillräknelighet, gärningsculpa, allvarlig psykisk sjukdom, tillfällig sinnesförvirring, medvetande, nödvärn, försök, kvalificerat uppsåt, kontrollerad handling, gärningsomständigheter, olika typer av villfarelser, följder, effekter, avsikt, insikt, de olika brottstyperna etc. Det är omöjligt att inom ramen för ett examensarbete ge en uttömmande bild av dessa termer, likväl kommer alla att nämnas i olika sammanhang. Det viktigaste är emellertid att en läsare hela tiden studerar regleringen av självförvållat rus mot bakgrund konformitets- och täckningsprincipen. Det är också min förhoppning att en läsare av denna uppsats är relativt väl insatt i straffrättens allmänna del, och att jag funnit en lämplig avvägning mellan relevans och förståelse.

1.3 Material

Sedan Ivar Strahl, som har en stor roll i denna uppsats, publicerade en artikel om självförvållat rus 1965¹ har egentligen ingen försökt spegla frågan om självförvållat rus på ett mer genomgripande sätt. Monica Strömmerstedt behandlade i och för sig frågor om olika omtöckningstillstånd och självförvållat rus relativt utförligt i sin avhandling "Med vett och vilja"², men rent personligen har jag funnit hennes arbete något osystematiskt. Desto större nytta har jag haft av den relativt omfattande uppmärksamhet, som den här aktuella frågan, rönt i Straffansvarsutredningens betänkande Straffansvarets gränser från 1996.³ Som egentligen den enda litteratur av senare datum som försökt reda ut nu gällande rätt och systematisera de olika momenten vid självförvållat rus, har utredningen varit av stor hjälp. Det finns vidare många böcker och artiklar som behandlar straffrättens allmänna del, men inte många som behandlar självförvållat rus på mer än några rader. Det kan således tyckas att litteraturlistan inte är särskilt omfattande, men jag har inte funnit någon anledning att ta upp den litteratur vilken behandlar den aktuella frågan ytterst summariskt.

¹ Strahl, Ivar: "Straffansvar vid rus". I: SvJT 1965.

² Strömmerstedt, Monica: *Med vett och vilja. Uppsåtets gränser i doktrin och rättspraxis*, Stockholm 1987.

³ SOU 1996:185.

Vad gäller straffrättens allmänna ansvarsregler har jag valt att inte göra någon djupdykning i litteraturen, utan ansett att i huvudsak kurslitteratur och Straffansvarsutredningens betänkande är tillräckligt.

1.4 Disposition

Kapitel 2 kommer att, relativt kortfattat, behandla de allmänna reglerna kring personligt ansvar. Särskild uppmärksamhet kommer att ägnas åt konformitets- och täckningsprincipen. Kapitel 3 tar upp hur man har sett på självförvållat rus genom historien, i detta fall från 1600-talet och framåt. I kapitel 4 beskrivs dels stadgandet i BrB 1:2 2 st. i sig, men också hur man skall (bör) tolka regeln, som i sig själv är mycket otydlig. Synen på självförvållat rus i förarbetena och doktrinen kommer att redovisas. I kapitel 5 behandlas frågan om rusbestämmelsens inverkan på uppsåtsbedömningen vid allvarlig psykisk störning. Olika spörsmål kring diverse former abnormtillstånd kommer också att redovisas. Jag tänker då framförallt på patologiskt rus och alkoholpsykos, men också på den något kniviga frågan huruvida ett abnormtillstånd är att betrakta som självförvållat? Psykansvarskommitténs förslag kommer att tas upp i detta sammanhang. I kapitel 6 redogörs för den rättspraxis som finns angående tolkningen av Brb 1:2 2 st. Kapitel 7 utgörs av ett försök att presentera nu gällande rätt, vilket kanske snarast kan sägas utgöra en sammanfattning av det som ditintills redovisats. Kapitel 8 behandlar reglerna kring självförvållat rus utifrån ett *lege feranda* perspektiv, där särskilt Straffansvarsutredningens förslag kommer att beredas utrymme. De avslutande kommentarerna återfinns slutligen i kapitel 9.

2 Allmänna ansvarsregler och principer

Som jag nämnde i avgränsningsavsnittet blir det av begriplighetsskäl nödvändigt att, om än kortfattat, redogöra för vissa allmänna regler och principer avseende straffrättsligt ansvar generellt. Det bör betonas att jag är mycket väl medveten om att min redogörelse för de grundläggande principerna är mycket schematiska och förenklande till sin karaktär. Det är dock min avsikt att framgent koppla och analysera dessa allmänna reglers förhållande till dem vilka utgör denna uppsats huvudsakliga intresse, d.v.s. de specifika reglerna och tolkningarna avseende straffrättslig skuld vid självförvållat rus, och där det är lämpligt fördjupa mig i den straffrättsliga problematiken kring ansvar.

2.1 Allmänt om uppsåt

Man brukar skilja på uppsåt beträffande *effekt* och uppsåt beträffande *gärningsmoment*. Med effekt avses att den straffbara gärningen skall medföra ett visst yttre resultat av något slag, d. v. s. antingen en skada eller en konkret fara. Gärningsmoment är omständigheter av faktisk eller rättslig natur som måste föreligga för att de objektiva rekvisiten i ett straffstadgande skall vara uppfyllda.⁴

Direkt uppsåt är endast möjligt i förhållande till effekten. Om man tar mord som exempel så är det enbart möjligt att ha direkt uppsåt i förhållande till offrets död, d.v.s. effekten. Effekten är s.a.s. eftersträvansvärd, antingen som ett mål i sig eller som medel för ett mål.⁵

Indirekt uppsåt är även den endast möjlig i förhållande till effekten. Indirekt uppsåt föreligger om gärningsmannen i fråga visserligen inte direkt åsyftar en viss effekt, men att han har insikt om att effekten är en nödvändig följd av den effekt han eftersträvar.⁶

Vidare har vi det något problematiska *eventuella uppsåtet*. Ett eventuellt uppsåt föreligger om gärningsmannen inser att det brottsliga resultatet är en möjlig biverkan av gärningen (d.v.s. att det föreligger en risk för det brottsliga resultatet) *och* om det dess utom kan hållas för visst att han skulle ha utfört gärningen även om han hade varit säker på att det brottsliga resultatet skulle bli följd av den. Det andra ledet i bedömningen är det som brukar benämnas det hypotetiska provet.⁷ Det går att tänka sig

⁴ SOU 1996:185, s. 85

⁵ Jareborg, Nils: *Allmän kriminalrätt*, Uppsala 2001, s. 310.

⁶ SOU 1996:185, s. 86.

⁷ a.a., s. 86.

eventuellt uppsåt både i förhållande till en viss effekt och i förhållande till gärningsomständigheter.⁸ Det har riktats mycket kritik mot det eventuella uppsåtet och kanske fram för allt mot det hypotetiska provet. Jag skall inte behandla vare sig det eventuella uppsåtet eller kritiken mot det mer här. Jag får istället anledning att återkomma till kritiken när jag behandlar den straffrättsliga teoribildningen kring berusade gärningsmän.

Vad gäller uppsåt beträffande gärningsmomenten, d.v.s. om gärningsmannen har uppsåt till de objektiva rekvisiten i brottsbeskrivningen, brukar man skilja mellan två former. Den ena formen, eventuellt uppsåt, har jag redan berört. Den andra formen är att den eventuella gärningsmannen har full visshet om föreliggande omständigheter. Jag kommer att återkomma till den sistnämnda formen i avsnittet om täckningsprincipen.

Det nuvarande uppsåtsrekvisitet(en) har vuxit fram genom en växelverkan mellan doktrin och praxis. Någon lagstiftning som reglerar vad uppsåt utgörs av har inte funnits och finns inte nu heller. Rekvisitet(en) utgör en teoretisk konstruktion, och man skulle kunna hävda att de rättstillämpande instanserna snarare använder sig av common sense betonade resonemang för att sedan använda sig av de olika formerna av uppsåt närmast som ett test på att bedömningen håller juridiskt.⁹

2.2 Konformitetsprincipen

För att kunna hålla en individ straffrättsligt ansvarig krävs det att man kan uttrycka klander över den handling individen har begått. Konformitetsprincipen innebär att en person inte bör hållas ansvarig om han inte kunde rätta sig efter lagen, eftersom om han inte hade möjlighet därtill så kan man heller inte klandra honom. Straffrättsligt ansvar förutsätter således att en eventuell gärningsman inte var i avsaknad av *förmåga* eller *tillfälle* att rätta sig efter lagen.¹⁰

När förhåller det sig då på det sättet att en person saknar *förmåga* att rätta sig efter lagen? Det enkla svaret, vilket är något förledande, är att en person saknar förmåga att följa lagens handlingsdirigerande bud om han är oförmögen att följa kontrollera sitt handlande.¹¹ Om en person är oförmögen att kontrollera sitt beteende kan man inte heller uttrycka klander, han kan s.a.s. inte hjälpa att han avviker från vad som är föreskrivet. Exempel på situationer där en gärningsman saknar förmåga att rätta sig efter lagen är då personens handling är ofrivillig, eller att en underlåtenhet att handla har sin förklaring i bristande fysisk kapacitet etc. Vidare kan också den omständigheten att personen lider av en psykisk störning som påverkar hans

⁸ Jareborg, a.a., s. 311.

⁹ SOU 1996:185, s. 83.

¹⁰ a.a., s. 50.

¹¹ Jareborg, a.a., s. 303.

kontrollförmåga medföra att det saknas möjlighet att rätta sig efter lagen.¹² Konformitetsprincipens betoning av en gärningsmans förmåga är nära sammanbunden kravet på tillräknelighet för straffrättsligt ansvar. Det är dock viktigt att man skiljer på uppsåt och tillräknelighet. Det faktum att en person inte kan hållas ansvar p.g.a. att hon är otillräknelig behöver inte samtidigt innebära att hon saknar uppsåt, bara att hon trots sitt uppsåt inte kan hållas straffrättsligt ansvarig.

Huvudanledningen till att en person, som har förmåga att rätta sig efter lagen, saknar *tillfälle* att göra det, är hon saknar insikt om vad hon skall göra eller om vad hon gör. Konformitetsprincipen kräver således att en person skall ha förstått att han gjorde något visst, ett visst som korresponderar någorlunda med en brottsbeskrivning, och att han skall ha förstått att det han gjorde var straffrättsligt otillåtet.¹³ Trots att det kan tyckas att båda typerna av villfarelser, mot bakgrund av konformitetsprincipens krav, är relevanta invändningar mot ett klander av gärningen ur ett straffrättsligt perspektiv, behandlas de i svensk rätt helt olika. På vilket sätt de behandlas olika kommer jag att redogöra närmare för under avsnittet om täckningsprincipen.

Som grundläggande etisk princip för det straffrättsliga systemet är nog konformitetsprincipen allmänt accepterad. Det är viktigt att hålla i minnet att konformitetsprincipen är en rättspolitisk princip, inte en rent straffrättslig. Principen har därför störst relevans på lagstiftningsplanet, även om domstolarna i avsaknad av en tydlig reglering bör kunna använda den som ett tungt vägande skäl.¹⁴

Mot bakgrund av vad som sagts kan man kanske förledas att tro att de krav på straffrättsligt ansvar som konformitetsprincipen ställer är något som utan undantag tillämpas i svensk straffrätt. Undantagen från principen är dock ett flertal. Förutom att vissa villfarelser inte betraktas som relevanta så har vi i Sverige en frånvaro av ett tillräcklighetskrav för straffansvar, denna ordning är i sig mycket diskutabel och också tämligen unik i världen.¹⁵ Undantag från konformitetsprincipen görs också vid bedömningen av gärningar begångna av berusade gärningsmän. Jag kommer givetvis att återkomma till problematiken konformitetsprincipen - självförvållat rus längre fram i uppsatsen.

2.3 Täckningsprincipen

Ett grundläggande krav för straffrättsligt ansvar för uppsåtliga brott är att uppsåtet täcker rekviziten för en rättstridig gärning, d.v.s. i huvudsak att brottsrekviziten enligt det aktuella straffbudet samt det förhållandet att ingen

¹² Ibid.

¹³ a.a., s. 304.

¹⁴ a.a., s. 303.

¹⁵ En förändring kan dock vara på gång, jag kommer att senare i uppsatsen behandla vissa aspekter av de föreslagna förändringarna. Se: SOU 2002:3.

omständighet som gör gärningen tillåten föreligger.¹⁶ Ett användande av Jareborgs terminologi leder till att i princip fyra komponenter, vilka utgör en rättsstridig gärning, måste täckas med uppsåt. Dessa komponenter är:

- straffbelagd gärning.
- erforderlig gärningskontroll.
- den straffbelagda gärningen strider mot svensk lag.
- ingen särskild omständighet som gör att gärningen är tillåten föreligger.¹⁷

Det bör påpekas att det med straffbelagd gärning inte avses det förhållandet att en eventuell gärningsman måste vara medveten om att hans gärning omfattas av ett straffstadgande. Det är själva gärningen som måste täckas med uppsåt. Att själva gärningen är straffbelagd i irrelevant i uppsåtsfrågan. Straffrättsvillfarelse beaktas som huvudregel inte i svensk rätt, se BrB 24:9, det finns dock några undantag.¹⁸

Straffrättsvillfarelse måste hållas åtskiljd från andra typer av villfarelser, som innebär att den tilltalade inte insett att han gjort sig skyldig, på den grunden att han inte insett att han befunnit sig i en sådan konkret situation som enligt brottsrekvisiten krävs för att brott skall kunna föreligga. Ett exempel på denna typ av villfarelse kan tänkas vara att en person faktiskt innehar ett skjutvapen i vapenlagens mening, men att han själv inte inser eller har kunskap om det nämnda förhållandet. Något förbud att ta hänsyn till den tilltalades okunnighet om rättens innehåll vid bedömningen av den subjektiva täckningen finns inte.¹⁹

Täckningsprincipen medför således att det måste göras en jämförelse mellan det verkliga händelseförloppet och det av gärningsmannen föreställda händelseförloppet. Denna jämförelse måste man göra för att kunna bedöma om de ”båda” händelseförloppen korresponderar med varandra. Man skall kunna säga att det är fråga om ”samma rättsstridiga gärning” enligt båda händelseförloppen, annars föreligger bristande täckning.²⁰ Enligt Jareborg är det givet att man inte kan kräva en fullständig kongruens mellan gärningsmannens verklighetsbild och den verklighetsbild som styrks i en rättegång. Hur stor skillnaden kan vara utan att kravet på täckning åsidosätts är emellertid föremål för dispyt.²¹ Den allmänna utgångspunkten borde vara att den tilltalade inte bör fällas till ansvar för ett uppsåtligt brott, om hans uppsåt inte täcker brottsrekvisiten på ett sådant sätt att han förstått innebörden av sin gärning.²² Att uttrycka några generella riktlinjer för när

¹⁶ SOU 1996:185, s. 87.

¹⁷ Jareborg, a.a., s. 334.

¹⁸ a.a., s. 355, 363.

¹⁹ Holmqvist mfl.: *Brottsbalken; En kommentar. Del 1(1-12 kap.)Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.*, Studentutgåva 2, Stockholm 1998, s. 44.

²⁰ SOU 1996:185, s. 87.

²¹ Jareborg: a.a., s. 334.

²² Holmqvist mfl, a.a., s. 45.

en villfarelse bör beaktas vid bedömningen av uppsåt är emellertid svårt, då bedömningen måste skilja sig åt mellan olika brottstyper.²³

Täckningsprincipen innebär också att också att omständigheter som medför att en viss gärning skall rubriceras som en grövre form, exempelvis grov stöld, måste täckas av gärningsmannens uppsåt.²⁴ Om en tjuv stjälar en blyertsteckning, utan att veta att det var en skiss av Picasso, kan han inte göras ansvarig för grov stöld, då teckningens värde inte omfattades av hans uppsåt. Den slutliga brottrubriceringen kan således avvika från den rättsstridiga gärningen.

Sammanfattningsvis kan sägas att för att den rättsstridiga gärningen skall vara täckt måste i princip följande fråga besvaras jakande: Antag att en verklighetsbild som omfattas av gärningsmannens uppsåt/oaktsamhet vore riktig. Skulle han i så fall ha förövat samma rättsstridiga gärning som han faktiskt gjort?²⁵

Redan på detta stadium i uppsatsen kan det påpekas att täckningsprincipens krav är något svensk rätt i vissa fall efterger vid självförvållat. Frågan om man bör göra det och i så fall i vilken omfattning är något som vållat debatt. Denna debatt är givetvis något jag kommer att återkomma till, då det utgör en del av själva syftet med uppsatsen.

²³ Jareborg, a.a., sid 355, och Holmqvist mfl, a.a., s. 45.

²⁴ SOU 1996:185, s. 87.

²⁵ Jareborg, a.a., s. 334-335.

3 Självförvållat rus – en historisk återblick

Ett av syftena med ett historiskt perspektiv angående en viss rättsfråga borde i allmänhet vara att kunna jämföra äldre tiders rättsordning med den nuvarande, och på så sätt kunna skapa en större förståelse för den i nuläget rådande ordningen. Jag är medveten om att en nackdel med att placera det historiska avsnittet före det som behandlar nu gällande rätt, är att läsaren inte får tillfälle att bekanta sig med den nuvarande rättordningen innan den historiska tillbakablicken, och att det jämförande perspektivet därmed i viss mån går förlorat. Det finns dock flera skäl till att jag valt att placera det rättshistoriska perspektivet om självförvållat rus före en diskussion om vad som kan anses utgöra nu gällande rätt. Ett skäl är att man traditionellt brukar lägga upp det på det sätt som jag valt, ett annat är att emfasen i uppsatsen skall ligga på den nuvarande ordningen, det är den som skall analyseras.

Som bakgrundsinformation angående nu gällande rätt borde räcka, som alla redan vet, att kravet på uppsåt i viss mån efterges om gärningsmannen med egen förskyllan försatt sig i ett rustillstånd. Hur eftergivandet rent praktiskt och teoretiskt går till, och skall gå till, råder det visserligen delade meningar om. Men hur har detta eftergivande, som på ett så radikalt sätt avviker från den för straffrätten så centrala skuldtanken, valts? Har det alltid varit så i svensk rätt, eller avviker nu gällande ordning från hur man har sett på problematiken förr? Och om synen har förändrats, på vilket sätt har den förändrats, och varför? Dessa frågor skall jag ta upp i detta kapitel, om än kortfattat.

3.1 Tiden före 1733 års reform

Jägerskiöld vill i sin artikel²⁶, till skillnad mot den av Wetter²⁷ förordade uppfattningen, hävda att svensk rätt före 1733 års förordning om svalg och dryckenskap intog en annorlunda ståndpunkt i förhållande till straffansvar vid rus än vad som nu gäller.

Jägerskiölds första argument är ett påpekande om 1500 och 1600-talets allmänna syn på själva handlingen att försätta sig i ett rustillstånd. Författaren vill mena det under denna tidsepok inte ansågs klandervärt att dricka sig berusad utan att det tvärtom ansågs som något av ett naturligt stadium, som det var behagligt att med jämna mellanrum försätta sig i. Som exempel tar Jägerskiöld upp ett antal fall där högre ämbetsmän ursäktat att

²⁶ Jägerskiöld, Stig: "Straffansvar vid rus, en rättshistorisk studie". I: SvJT 1965, s. 304-313.

²⁷ Wetter, Folke: *Straffansvar vid rus*, Uppsala 1929.

de inte kunnat fullgöra sina uppgifter med hänvisning till att de helt enkelt varit för fulla. En av dessa ämbetsmän var Svea hovrätts president.²⁸

Det i förra stycket anförda argumentet i samband med den justinianska och kanoniska rättens starka inflytande på den dåtida svenska rättsordningen utgör enligt Jägerskiöld starka argument för att svensk rätt beaktade rus som en i varje fall ursäktande omständighet. Den kanoniska rättens regel angående culpa fäste avgörande vikt vid den handlandes vilja vid gärningens begående. Ansvar bedömdes med ledning av viljans beskaffenhet och innebörd samt dennes förhållande till handlingen.²⁹ Jägerskiöld vill mot bakgrund av denna viljeteori mena att rus i den kanoniska rätten betraktades som en förmildrande omständighet, betraktades p.g.a. att den påverkade gärningsmannens vilja.³⁰

Svensk rätt intog alltså, enligt Jägerskiöld, samma position i frågan om självförvållat rus som den kanoniska culparegeln gav uttryck för, ett faktum som ytterligare stöds av den tidens, d.v.s. tiden före 1733 års förordning, hovrättspraxis. Det fanns visserligen inte någon uttrycklig lagreglering om självförvållat rus, men hovrätterna kunde mot bakgrund av läran om arbitrala straff nyansera och skapa ny rätt. Mot bakgrund av ett flertal mål från hovrätterna, där exempelvis dödsstraff förvandlats till ett års straffarbete p.g.a. rus, drar Jägerskiöld den slutsatsen att rättstillämparen inte ansåg att fullt straff kunde utdömas om gärningsmannen vid brottstillfället var berusad. Full ansvarsfrihet existerade inte men berusningen hade i ett flertal fall bedömts vara en förmildrande omständighet. Gärningsmannen har ej förstått vad han gjort och det subjektiva ansvaret har inte ansetts tillräckligt för att döma ut fullt ansvar. I några hovrättsfall har också sjuklig (patologisk) spritpåverkan beaktats, något som man även gör idag.³¹

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att den svenska rättsordningen på 1500 och 1600-talen behandlade frågan om självförvållat rus på ett straffteoretiskt mer stringent sätt än vad senare svensk rätt kom att göra och gör. Att frågans förändrade behandling troligtvis är nära förknippad med den allmänna synen på alkoholkonsumtion är något som jag tänkte att upp i nästa avsnitt.

3.2 1733 års förordning mot svalg och dryckenskap

1733 års förordning mot svalg och dryckenskap tillkom med det uttalade syftet att ändra på den i förra stycket beskriva praxisen.³² Förordningen hade uppenbara liknelser med den nuvarande regleringen i BrB 1:2 2 st. Punkten

²⁸ Jägerskiöld, a.a., s. 306.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Jägerskiöld, a.a., s. 306-307.

³² Strahl, a.a., s. 371.

4 i förordningen hade följande lydelse: ”Begår någon uti fylleri missgärning, densamma skall dess dryckenskap ej till ursäkt eller befrielse lända, utan bör han särskilt för dryckenskap, och särskilt för det andra brottet plikta...”³³ Enligt förordningen skulle man alltså straffas både för fylleriet i sig och för det brott man under påverkan av alkohol gjorde sig skyldig till. Berusning ansågs inte längre vara en ursäktande omständighet. Man bör också lägga märke till att det inte gjordes någon skillnad mellan ofrivilligt och självförvållat rus.

Men varför denna relativt kraftiga omsvängning från vad som tidigare gällde? Jägerskiöld nämner i sin artikel huvudsakligen ett skäl till förändringen. I samhällets övre skikt hade en stark kristen rörelse (pietisterna) fått fäste och synen på berusningen som en del människans natur hade i viss mån ändrats.³⁴ Följande remissyttrande från Svea hovrätt angående den föreslagna förordningen kan ses som ett uttryck för denna förändring (citerat efter Jägerskiöld):

” Dryckenskap leder till ett uppsåtligt raseri och en förnuftig människas förvandling uti ett oskäligt kreatur...en avsägning av Guds och den helige andens nåd, ett förjagande ifrån Guds heliga änglar, ett inkallande för den leda djävulen, ett förebud av förestående fattigdom, en glömska av all ärbarhet. Dryckenskapen vore en helvetes fröjd och en källa till alla olyckor, som ersätter några timmars lust med evig ängslan, kvidan, jämmer, sorg och förtret.”³⁵

Det var ingen ände på de olyckor som drabbade och skulle drabba fylleristen. Jägerskiöld vill relativt bestämt hävda den uppfattningen att det just var den allt mer intoleranta synen på alkohol, främst driven av kristna pietister, som ledde till en ändring.³⁶ Min ytterst lekmanamässiga uppfattning är nog att man inte heller helt kan förbise de enorma sociala problem som alkohol gav upphov till och den brottslighet som följde i dess spår, än mer på den tiden än idag. Något som ändå måste betraktas som anmärkningsvärt är att förarbetena och remissyttrandena inte med ett ord kommenterade förordningens brytning med den tidigare förhärskande kanoniska regeln om culpa och rättspraxis.³⁷

3.3 Efter 1733 års brytning och SL 5:5

Den ovan citerade punkten 4 i 1733 års förordning upprepades i ett antal förordningar och kungörelser. I den till och med brottbalkens ikraftträdande gällande förordningen emot fylleri och dryckenskap från 1841 stadgades att: ”Begår någon brott i fylleri, varhelst det och sker, må hans tillstånd ej lända

³³ Ibid.

³⁴ Jägerskiöld, a.a., s. 312-313.

³⁵ Jägerskiöld, a.a., s. 310.

³⁶ Jägerskiöld, a.a., s. 312-313.

³⁷ Jägerskiöld, a.a., s. 311.

honom till ursäkt, utan skall han, jämte ansvar efter denna förordning, vara underkastad alla de påföljder, som lag och författningar i varje fall föreskriva...”.³⁸

Förordningen från 1841 fortsatte att gälla under hela den tid då SL var ikraft. I SL 5:5 upptogs emellertid en bestämmelse som saknar motsvarighet i dagens BrB. Stadgandet i SL hade den innebörden att om någon utan egen skuld råkat i sådan sinnesförvirring att han inte visste vad han gjorde så skulle han vara strafflös.³⁹ I SL uppräknades vissa av de omständigheter som skulle medföra straffrihet, däribland uppräknades de höggradigt berusade förutsatt att de *utan egen skuld* råkat i ruset. Strahl vill hävda att det var den klassiska straffrättens tillräknelighetsbegrepp som nu fick sitt fulla genomslag i svensk rätt.⁴⁰ Däremot undantogs inte dem som *med egen skuld* hade berusat sig, dessa kunde inte anses vara otillräkneliga. Hur skulle då uppsåt betraktas hos dem vilka med egen förskyllan berusat sig? Lagkommittén som utarbetade 1864 års SL hänvisade till de allmänna reglerna om uppsåt och oaktsamhet och hävdade att frågan om hur självförvållat rus skulle inverka på uppsåtsbedömningen kunde lösas enligt dem. Kommittén framhöll att det för att en handling skulle bedömas som brott inte enbart krävdes att gärningsmannen velat sin handling utan också att hans medvetande och vilja omfattat de utom handlingen liggande omständigheter och därav uppkomna följder.⁴¹

Trots stadgandet i SL och lagens allmänna betoning av skuldprincipen är det värt att notera att den förordning från 1841 som var ikraft under hela SL:s livstid uttryckligen stadgade att fylleri, ofrivilligt eller självförvållat, inte skulle medföra någon straffrihet. Vilken innebörd man kan ge förordningen är dock omtvistat. Strahl hävdade för sin del, att det var uppenbart att den lagkommitté som utarbetade 1864 års SL inte ansåg att den nämnda förordningen inverkade på de vanliga reglerna om *dolus* och *culpa*.⁴²

³⁸ Strahl, a.a., s. 371.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Strahl, a.a., s. 372.

⁴¹ Strahl, a.a., s. 372-373.

⁴² Strahl, a.a., s. 373.

4 BrB 1:2 2 st. och dess närmare innebörd

4.1 Brb 1:2 2 st.

BrB 1:2 har följande lydelse, av vilket särskilt det andra stycket är av relevans för denna uppsats:

”En gärning skall, om inte annat är särskilt föreskrivet, anses som brott endast då den begås uppsåtligen.

Har gärningen begåtts under självförvållat rus eller var gärningsmannen på annat vis genom eget vållande tillfälligt från sina sinnes bruk, skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott.”

Med rus avses inte enbart berusning genom alkohol utan även andra stimulantia, såsom mediciner och droger, omfattas av bestämmelsen. Paragrafen innefattar också andra former av tillfälliga förvirringstillstånd. För att bestämmelsen skall vara tillämplig krävs det, vilket framgår av ordalydelsen, att den tillfälliga sinnesförvirringen, till vilken berusning genom exempelvis alkohol räknas, skall vara självförvållad. En eventuell gärningsman skall alltså berusat sig minst genom oaktsamhet.⁴³ Det är viktigt att notera att en berusad person som enligt vanliga principer uppfyller uppsåtskraven skall dömas utan att man åberopar BrB 1:2 2 st.⁴⁴ Till frågor om s.k. patologiskt rus och liknande tillstånd får jag anledning att återkomma.

Trots det ovan sagda så får man ändå konstatera att stadgandet i sig är tämligen intetsägande. Det enda som sägs är att en gärning vilken begåtts under självförvållat rus inte skall innebära att gärningen inte är att betrakta som brott. Själva lagtexten lämnar således ett flertal frågetecken efter sig. T. ex. lämnas det ingen vägledning i frågan om hur själva uppsåtet skall bedömas? Behövs ingen bedömning av uppsåtet överhuvudtaget, skall uppsåtet så att säga fingeras, eller utgör BrB 1:2 2 st. enbart en påminnelse till domstolarna? Vidare görs det i lagtexten ingen åtskillnad mellan vad gärningsmannen velat och vad han vet. (Om det nu går att göra en sådan distinktion?). Skall bedömningen av uppsåtet i förhållande till, exempelvis, följderna och gärningsmomenten vara densamma?

En närmare undersökning av lagtextens innebörd och gränser är således alldeles nödvändig. Jag tänkte börja med att i all korthet redogöra för några olika tolkningsförslag. Jag kommer att återkomma till dessa förslag senare i

⁴³ SOU 1996:185, s. 148.

⁴⁴ Leijonhufvud, Madeleine och Wennberg, Suzanne: *Straffansvar*, sjätte upplagan, Stockholm 2001, s. 2001.

avsnittet om doktrinen på området. Anledningen till att jag tar upp alternativen redan i början är att jag anser att en sådant tillvägagångssätt gynnar förståelsen för problematiken och förhöjer läsvärdet av redogörelsen av de förarbeten som föregick brottbalkens reglering av självförvållat rus.

4.2 Tolkningsalternativ

Det kan redan här vara värt att påpeka att problematiken med självförvållat rus i mycket grova drag rör sig om två skilda om än relaterade områden:

- *Tillräkneligheten*. I vilken utsträckning utesluter eller minskar rustillståndet i gärningsögonblicket gärningsmannens personliga förutsättningar för straffbarhet?
- *Tillräknandet*. I vilken utsträckning skall kravet på uppsåt eller oaktsamhet anses vara uppfyllt, när gärningen förövas under rus?⁴⁵

Före BrB skiljde man mellan tillräknelighet och tillräknande. Jag har redan ytligt berört denna distinktion i det rättshistoriska avsnittet, SL 5:5 var som där nämnt ett uttryck för strafflagens betoning av tillräkneligheten som förutsättning för straffansvar. En gärning *tillräknades* en person, om uppsåt eller oaktsamhet fanns. En person var *tillräknelig*, om hon hade ansvarsförmåga. Med BrB infördes en relativt unik ordning bland moderna rättsstater, tillräknelighet avskaffades som brottsförutsättning, d.v.s. alla människor kunde begå brott.⁴⁶ Det lagstiftaren gjorde var emellertid inte så barbariskt som man först kan tro. Visserligen kan alla människor numera begå brott men alla människor kan inte dömas till fängelse. En modifierad variant av tillräknelighetsprincipen kommer numera till uttryck i fängelseförbudet i BrB 30:6.

Det är överhuvudtaget inte så, att någon vill hävda att vilken grad av rus som helst skall utesluta straffbarhet, d.v.s. tillräknelighet. Vid s.k. patologiska rus eller då en gärningsman genom alkoholkonsumtion utlöst en allvarlig psykisk störning är dock frågor om tillräknelighet intressanta, numera ur ett fängelseförbudsperspektiv. Denna fråga kommer av pedagogiska skäl att behandlas i ett eget avsnitt, då särskilt samspelet mellan BrB 1:2 2 st. och 30:6 kommer att utredas.

Det är den andra frågan om tillräknandet som utgör det huvudsakliga intresset för denna uppsats och den kommer att behandlas i det som närmast följer. Det blir dock svårt att hålla de två aspekterna helt åtskiljda från varandra.

⁴⁵ Nelson, Alvar: "Ansvar utan skuld? Den straffrättsliga bedömningen av gärningar företagna under rus". I: *Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg*, Lund 1977, s. 340.

⁴⁶ Jareborg, a.a., s. 359.

Om lagstiftaren i en rättsordning vill straffa de brott där gärningsmannen var berusad, och på något sätt slippa de problem som en konventionell uppsåts- och oaktsamhetsbedömning kan ge i sådana fall har han i princip två alternativ.⁴⁷ Låt vara att underalternativen till de två huvudalternativen kan vara ett flertal. Ett tredje alternativ är naturligtvis att inte skapa någon särreglering överhuvudtaget, utan att låta spörsmålet skötas genom konventionella dolus- och culparegler.

Den ena metoden består i att man bestraffar själva berusningen, om den följs av ett brott. Det alternativet används i tysk rätt. Ett annat sätt att lösa problemet med uppsåt och täckning hos de berusade gärningsmännen är att efterge kraven på nödvändiga subjektiva rekvisit.⁴⁸ Att det är det senare lösningsalternativet som svensk rätt har anslutit sig till torde det inte råda några tvivel om. Problemet är snarare vilken metod som skall användas och i vilken omfattning man skall efterge kraven på uppsåt i förhållande till själva handlingen, handlingens följder och till de enskilda gärningsmomenten. Vilket underalternativ skall s.a.s. väljas i anslutning till huvudalternativet?

I den svenska doktrinen och i förarbetena har det framträtt i huvudsak tre olika tolkningsalternativ av BrB 1:2 2 st.⁴⁹ Enligt en uppfattning skall stadgandet uppfattas så att kravet på uppsåt i viss mån efterges eller t.o.m. fingeras. En annan ståndpunkt som Wetter förordade var att bedömningen av en gärningsmans uppsåt skulle ske genom ett hypotetiskt prov. En prövning skall alltså göras av vad gärningsmannen skulle ha insett eller bort ha insett om han vid gärningstillfället hade varit nykter. Den tredje tolkningen är att kravet på uppsåt inte på något sätt skall ställas lägre utan att BrB 1:2 2 st. endast utgör en påminnelse till domstolarna att uppsåt inte är uteslutet vid rustillstånd. Denna sistnämnda åsikt menade bl. a. Ivar Strahl var den rätta.⁵⁰

Jag kommer givetvis att återvända till de olika tolkningsalternativen och dess företrädare på ett mer djuplodande sätt. Avsikten med detta stycke var att på ett grundläggande sätt sätta hela problematiken i perspektiv, för att på så sätt öka förståelsen för den kommande läsningen.

Till vilket av de tre ovanstående alternativen ansluter sig då brottsbalkens förarbeten?

4.3 Förarbeten till brottsbalken

Förarbetena till brottsbalken utgörs av ett flertal utredningar och propositioner. Jag tänker inte ta upp alla, men förhoppningsvis de viktigaste.

⁴⁷ SOU 1996:148, s. 148.

⁴⁸ a.a., s. 148.

⁴⁹ Leijonhufvud, a.a., s. 75-76.

⁵⁰ SOU 1996: 148, s. 148.

*Straffrättskommittén*⁵¹ föreslog i sitt förslag till brottsbalk att det skulle finnas en allmän regel som föreskrev att ett krav för straffrättsligt ansvar är att den brottsliga gärningen omfattas av uppsåt eller, om det av brottsbeskrivningen särskilt framgår, av oaktsamhet. Ett stadgande av denna sort hade saknats i 1864 års SL. Denna regel innebar visserligen inget nytt i svensk straffrätt, men straffrättskommittén ansåg att ett kodifierande hade en funktion att fylla. Avsikten var dock inte att på något avgörande sätt ändra den etablerade praxisen på dolus- respektive culpaområdet.⁵²

Kommittén föreslog även att den allmänna regeln om den subjektiva täckningen skulle följas av ett stycke vilket skulle stadga att ”om någon begår straffbelagd gärning under självförvållat rus, hans tillstånd ej skall utgöra hinder mot att tillämpa det straff som eljest är stadgat för gärningen”.⁵³ Utredningen var av den åsikten att en sådan bestämmelse inte stred mot då gällande rätt, så som den hade kommit till uttryck i 1841 års förordning emot fylleri och dryckenskap. Hur skulle då denna förslagna stycke tolkas enligt kommittén?

På ett flertal ställen konstaterade straffrättskommittén att de vanliga reglerna om uppsåt inte kan anses gälla vid gärningar begångna under självförvållat rus. Utredarna sa vidare att ett sådant eftergivande i praktiken inte borde innebära några problem eftersom ruset i de flesta fall inte utesluter uppsåt eller oaktsamhet. Sannolikheten för att uppsåt finns minskade dock med berusningens grad och i vissa fall fick uppsåt anses vara uteslutet.⁵⁴ Vad kommittén närmare menade med dessa uttalanden är dock svårt att avgöra. Hur skall metoden utformas, skall beviskraven vara lägre eller ska uppsåt fingeras? Kommitténs uttalanden kan i vissa avseenden tolkas som att beviskraven bör ställas lägre ju höggradigare berusning det är frågan om, och i vissa grava berusningsfall fingeras.⁵⁵ Klart är att uppsåtet i varje fall på något sätt skall efterges.

I vissa avseenden var emellertid kommittén mer tydlig, exempelvis vad gällde frågan om uppsåt i förhållande till gärningsmomenten vid självförvållat rus? Utredningen tog som exempel den berusade mannen som vid jakt skjuter en människa i tron att det var ett djur. Om en nykter person utförde den beskrivna gärningen kan han inte straffas för ett uppsåtligt brott, kanske inte heller för ett oaktsamt. Om villfarelsen angående angreppsobjektet hade sin grund i höggradig berusning borde dock villfarelsen, enligt kommittén, inte kunna utgöra en straffrihetsgrund. För att straffrihet inte skall kunna komma ifråga finns det således ett krav på

⁵¹ SOU 1953:14.

⁵² a.a., s. 374-380.

⁵³ a.a., s. 381.

⁵⁴ a.a., s. 381-382.

⁵⁵ Jfr meningen, ”I vissa fall av sådan höggradig berusning kan ansvar uppsåtligt brott ifrågakomma om gärningen i yttre måtto framträder såsom ett uppsåtligt brott”, SOU 1953:14, s. 382.

kausaltet mellan berusningen och villfarelsen. Hur skall då detta kausalitetsprov utformas? Kommittén ville mena det lämpligaste sättet att gå tillväga är att utföra ett hypotetiskt prov. Om en berusad man skjuter en människa i tron att det var en älg, och om mannen ifråga inte skulle ha gjort samma misstag om han hade varit nykter skall villfarelsen inte beaktas, eftersom det då finns en kausalitet mellan berusningen och villfarelsen.⁵⁶ Jag återkommer till problemen med denna modell och användandet av hypotetiska konstruktioner överhuvudtaget längre fram i uppsatsen. Våldsbrotten, skrev kommittén vidare, uppträdde ofta som en naturlig följd av alkoholförtäring och det var därför inte mer än rimligt att brottslingen, även om han handlat i villfarelse, i sådana fall fick ta konsekvenserna av det orsaksförlopp han framkallat genom att berusa sig.⁵⁷

Det fanns dock ett fall där straffrättskommittén var av den uppfattningen att avsteg inte borde göras från de vanliga skuldreglerna. Detta är situationen då vi har att göra med vad Jareborg kallar överskjutande uppsåtsrekvisit.⁵⁸ Ett exempel på ett sådant överskjutande uppsåt är tillägnelseuppsåtet vid stöld. I sådana fall borde gärningen, om den förövats i rus, endast straffas om det överskjutande uppsåtet verkligen förelegat.⁵⁹ Frågan om varför, förbigår dock kommittén med relativ tystnad.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att straffrättskommittén, trots vissa oklarheter vad angår omfattningen, menade att då gällande rätt i Sverige gav stöd för ett eftergivande av kraven på uppsåt och oaktsamhet vid självförvållat rus och att den ordningen borde gälla även i framtiden. Vid olika typer av villfarelser borde ett hypotetiskt prov utföras med syfte att utröna orsakssambandet mellan ruset och villfarelsen. Villfarelsen borde inte beaktas om det fanns någon kausalitet. Vidare kunde ett eftergivande av kravet på uppsåt inte omfatta de överskjutande uppsåtsrekvisiten. Kommittén ansåg att dessa förslag om det närmare innehållet i BrB 1:2 2 st. inte egentligen var förslag utan i praktiken bara en uttolkning av redan gällande rätt.

Departementschefen hade inga invändningar mot den ordning som föreslagits av kommittén. Chefen anförde vidare att det vid former av höggradig berusning kan tänkas att omdömet kan vara så fördunklat att man inte kan tala om ett uppsåtligt eller oaktsamt handlande. Den svenska rättens ståndpunkt, uttalade departementschefen, har varit och bör även fortsättningsvis vara att i sådana fall eftergiva det subjektiva rekvisitet, en ordning som motiverades med kriminalpolitiska skäl.⁶⁰

Lagrådet hade inga invändningar i sak mot det straffrättskommittén hade kommit fram till i fråga om ett eftergivande av de subjektiva rekvisiten vid

⁵⁶ SOU 1953:14, s. 382.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Jareborg, a.a., s. 336-337.

⁵⁹ SOU 1953:14, s. 382-383.

⁶⁰ Prop. 1962:10, s. 62 B.

självförvållat rus. Dock hade man vissa synpunkter på själva avfattningen av BrB 1:2 2 st. Bestämmelsen borde närmare anknyta till brottsbegreppet i första stycket, d.v.s. att en gärning begången under självförvållat rus inte behöver föranleda att gärningen ej är att anse som brott.⁶¹ Som vi nu kan se i lagtexten vann lagrådets förslag angående bestämmelsens ordalydelse gehör, någon förändring i sak mot vad kommittén anfört var det dock inte fråga om.

Jag har medvetet utelämnat de förarbetesuttalanden som rör SL 5:5, d.v.s. den regel som stadgade att om någon hade begått en gärning under inflytande under sinnessjukdom etc. så kunde man inte fällas till ansvar. Denna lagregel var som tidigare sagt ett uttryck för tillräknelighetsprincipen starka inflytande på 1864 års SL, vilken hade betydelse för s.k. patologiska rustillstånd även om de var självförvållade.⁶² Som vi alla vet så försvann denna för straffrätten så centrala regel i och med brottsbalkens införande, då dessa regler flyttades från ansvarsdelen till påföljdsdelen, vilket innebar att en icke tillräknelig person numera kan begå brott men inte dömas till fängelse. BrB 30:6 har betydelse för gärningar begångna under patologiskt rus och om gärningsmannen, om än självförvållat, till följd av alkoholkonsumtion utlöst något som kan liknas vid en allvarlig psykisk störning.⁶³ Förhållandet mellan BrB 1:2 2 st. och 30:6 är dock oklart, när är man så full eller sinnesförvirrad att 30:6 blir tillämplig? Av pedagogiska skäl har jag dock valt att behandla frågor om patologiskt rus och ”Flinck-problematiken” i ett separat avsnitt.

4.4 Uppfattningar i doktrinen

Ett flertal juristprofessorer och andra juridisk skolade har haft synpunkter på hur självförvållat rus rent allmänt bör bedömas och hur BrB 1:2 2 st. bör tolkas. Åsikterna går ganska vitt isär, och vissa tolkningar kanske mer är uttryck för ett *lege feranda* perspektiv än en uttolkning av gällande rätt. Min ambition är att relativt grundligt redogöra för de uppfattningar som kommit till uttryck i doktrinen. Uppfattningarna i doktrinen och uttalandena i förarbetena kommer sedan att jämföras med rättspraxisen på området, för att om möjligt kunna utröna vilken tolkning som har vunnit stöd bland domstolarna.

4.4.1 Wetter och det hypotetiskt utvidgade uppsåtet

Den skrift⁶⁴ av Folke Wetter som jag använder mig av för att beskriva hans uppfattning i frågan är visserligen av ett äldre datum än brottsbalken, men eftersom BrB 1:2 2 st. inte var avsedd att förändra svensk rätts ståndpunkt kan det även vara av intresse att redovisa även 80 år gamla uppfattningar.

⁶¹ Prop. 1962: 10, s. 542-534 C.

⁶² SOU 1953:14, s. 386.

⁶³ Berg, Ulf mfl., Brottbalken. En kommentar, kap. 25-38, följdförfattningar, 1 vol. (lösbladsversionen), Stockholm 2000, s. 30:36-30:43.

⁶⁴ Wetter, a.a.

Folke Wetter var också, vilket kommer att antydast av hans åsikter i frågan, ledamot av 1953 års straffrättskommitté och hade därmed ett avgörande inflytande på svensk rätts ståndpunkt vid självförvållat rus.⁶⁵

Vilken innebörd ville då Wetter lägga in i regeln att det självförvållade ruset inte skulle utgöra någon ursäkt, utan att gärningsmannen skulle vara underkastad förskrivet straffansvar? (Med dagens terminologi, inte föranleda att gärningen inte anses som brott). Enligt Wetter kunde man redan *a priori* utesluta två tolkningsmöjligheter. Den ena var att bedömningen av uppsåtet och oaktsamheten skulle ske enligt vanliga regler. Den andra var att uppsåtet eller oaktsamheten skulle presumeras. Wetter ville istället mena att alla ursäktande moment skulle beaktas även för den berusade brottslingen men inte dem som hade sin grund i ruset. Om det fanns ett kausalsamband mellan ruset och den ursäktande omständigheten, exempelvis en villfarelse, skulle den inte medföra strafffrihet eller strafflindring. Huruvida det existerade ett kausalsamband mellan den ursäktande omständigheten och berusningen borde lämpligast undersökas med utgångspunkt hos en nykter gärningsman.⁶⁶ Om en nykter gärningsman inte hade lidit av samma villfarelse, så fanns det ett samband mellan berusningen och villfarelsen. Denna substitution skulle dock inte avse en gärningsman *in abstracto* utan den konkreta gärningsmannen. Den modell som förespråkades av Wetter var alltså ett hypotetiskt utvidgat uppsåt.⁶⁷ Det utvidgade uppsåtet var inte enbart av relevans vid uppenbara situationer av villfarelse, utan var också tillämpligt vid andra typer av situationer. Wetter tog som exempel en högradigt berusad gärningsman som slog vilt omkring sig, på ett så pass planlöst sätt att verkligt beslut att handla saknades. Trots detta behövde ansvar, enligt Wetter, inte uteslutas om handlingen i nyktert tillstånd inte varit möjligt utan ett riktat beslut. I de fall då ett objektiva händelseförlopp kunde falla under två olika brottrubriceringar, t. ex. dråp och misshandel, skulle uppsåtet i förhållande till handlingens följder bedömas med ledning av vad den nyktra gärningsmannen hade ägt vetskap om i gärningsögonblicket.⁶⁸

Det hypotetiska utvidgade uppsåtet skulle emellertid, enligt Wetter, inte användas på alla plan. Vid brott som krävde ett kvalificerat uppsåt skulle det utvidgade uppsåtet inte användas. Anledningen till detta var att det utvidgade uppsåtet hade till syfte att utgöra en prevention mot själva berusningshandlingen som i sig kunde leda till samhällsfarliga effekter, d.v.s. brott. Wetter tog som exempel en man som tänkte på sitt hus, att tända på sitt eget hus är inte brottsligt, men blir det om man har till uppsåt att bedra sitt försäkringsbolag. Om en berusad man tänkte på sitt hus kunde man inte utvidga uppsåtet till att täcka det kvalificerade uppsåtet för bedrägeri

⁶⁵ Nelson, a.a., s. 348.

⁶⁶ Wetter, a.a., s. 31.

⁶⁷ Wetter, a.a., s. 31-32.

⁶⁸ Wetter, a.a., s. 32.

eftersom det inte existerade någon samhällsfarlighet med antändningshandlingen.⁶⁹

Som jag tycker har framgått av redogörelsen menade Wetter att det hypotetiskt utvidgade uppsåtet var något som borde användas på alla plan. Utvidgningen skulle ske i förhållande till såväl handlingen, omständigheterna och handlingens följder. Wetters lära gav visserligen inte uttryck för ett rent fingerat uppsåt, men det är helt klart att en berusad gärningsman *kan* fällas för mord trots att han inte var medveten om att de var en människa han sköt på, d.v.s. trots att han i verkligheten inte begick ett mord, men i fiktionen. Wetter påpekade dock att det utvidgade uppsåtet inte är något man vanligtvis behövde använda sig av vid bedömningen av *dolus* eller *culpa*. De yttre omständigheterna gav ofta en tillräcklig vägledning för ett bedömande av den subjektiva täckningen.⁷⁰

4.4.1.1 Kritik mot Wetter och det hypotetiska uppsåtet

En av dem som riktade hårdast kritik mot Wetter var Ivar Strahl. Enligt Strahl var Wetters lära behäftad med ett flertal brister.

Som Strahl påpekade är det viktigt att hålla i minnet att Wetters lära inte innebär att domstolen skall utföra ett hypotetiskt prov. Domstolen skall inte bedöma hur gärningsmannen hade handlat om han hade varit nykter, vilken form av uppsåt det än må vara.⁷¹ Domstolen skall istället tänka sig gärningsmannen nykter och utifrån de kanske ändrade sakförhållandena bedöma om uppsåt eller oaktsamhet är vid handen. Detta menade Strahl var att bygga domen på något än mer tveksamt än ett hypotetiskt prov, det var att bygga den på en fiktion. Strahl använde ordet fiktiv istället för hypotetisk eftersom ett *dolus eventualis* uppsåt trots sina brister tar hänsyn till den tilltalades verkliga person. Wetters modell tog hänsyn till en fiktiv person, som inte var närvarande vid brottet.⁷² Ett exempel kan kanske få skillnaden att klarna. En gärningsman vet om att en person har ett medfött hjärtfel som gör att han kan dö vid ett slag mot bröstet. Gärningsmannen har dock i sitt berusade tillstånd glömt bort detta handikapp och slår till offret med ett hårt slag på bröstet med döden som följd. Domstolen skall i detta fall inte tänka sig gärningsmannen nykter på det sättet att han vid nyktert tillstånd kanske inte hade slagit till, utan bara ta hänsyn till om brottslingen vid nyktert tillstånd fortfarande hade haft vetskap om sakförhållandena. Denna hypotetiska, eller med Strahls ord fiktiva, kunskap hade sedan vägts in i prövningen av den ”verkliga” gärningsmannens uppsåt till dödsfallet.

⁶⁹ Wetter a.a., s. 35-36.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Strahl, a.a., s. 384.

⁷² Ibid.

Det säger sig självt den kritik som riktats mot det eventuella uppsåtet med ett hypotetiskt prov i än högre grad kan riktas mot en bedömning som bygger på en fiktion. Utan att förvilla mig allt för långt in i kritiken mot det hypotetiska provet, kan det ändå vara värdefullt att här beröra några punkter.

En form av kritik som riktats mot det hypotetiska provet är att tyngdpunkten i bedömningen förskjuts från den aktuella gärningen till en bedömning av gärningsmannen karaktär.⁷³ Fallen med berusade brottslingar kan utsättas för likartad kritik eftersom åklagaren får att bevisa inte bara förhållanden vid gärningstillfället utan också vad en potentiell gärningsman hade haft för kunskap/okunskap vid nyktert tillstånd. Bevistemat förskjuts från gärningen till en prövning av en fiktiv nykter person, vilket i förlängningen innebär att man kanske dömer en person inte för vad han bevisligen gjort sig skyldig till vid gärningstillfället utan för vad han skulle ha känt till vid ett nyktert tillstånd. Låt vara att alla lösningar som på ett eller annat sätt efterger kraven på uppsåt för berusade personer lider av denna, ur ett rent straffrättsdogmatiskt perspektiv, brist.

Ett annat problem är att det likväl som det är svårt att skaffa empiriskt hållbara bevis för en persons karaktär⁷⁴ (vilket är nödvändigt vid det hypotetiska provet), så är det om möjligt ännu svårare att empiriskt bevisa en rent fiktiv persons kunskapsläge. Domstolens bevisunderlag kan i många fall sägas vara ytterst bristfälligt.⁷⁵

Wetters modell, som visserligen kan sägas undvika många av de orimliga konsekvenser som ett rent fingerat uppsåt skulle leda till, lider alltså, p.g.a. det vilket ovan anförts, av ett flertal problem vad gäller metoden. Att på ett straffrättsligt acceptabelt sätt bevisa vad en fiktiv person skulle ägt visshet om är svårt eftersom ett tillförlitligt beslutsunderlag ofta saknas.⁷⁶

Strahl ville också peka på det, enligt honom, inkonsekventa i att det hypotetiskt utvidgade uppsåtet enligt Wetter inte borde tillämpas vid s.k. kvalificerade uppsåt. En berusad person som tänder eld på sitt eget hus skall således inte straffas för bedrägeri. Ett bedrägeriuppsåt måste verkligen ha förelegat.⁷⁷ Men, sa Strahl, att orsaka någons annans död är inte heller det brottsligt om inte uppsåt eller oaktsamhet tillkommer, och således inte heller samhällsfarligt. Var står det skrivet, frågade sig Strahl, att man inte får fingera ett kvalificerat uppsåt men ett vanligt? Om den bärande tanken för en utvidgning av straffansvaret för berusade personer var kriminalpolitisk kunde det vara svårt att förstå varför detta motiv inte räckte för kvalificerade

⁷³ Träskman Per-Ole, "Kan gärningspersonens uppsåt bevisas med hållpunkter i sinnevärlden". I: *Skuld och ansvar, straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson* (red. Jareborg, Nils och Träskman, Per-Ole), Uppsala 1985, s. 67.

⁷⁴ Träskman, a.a., s. 68.

⁷⁵ SOU 1996:185, s. 110.

⁷⁶ SOU 1996:185, s. 167.

⁷⁷ Wetter, a.a., s. 35-36.

uppsåt om det räcker för vanliga? Någon väsentlig skillnad existerade inte, enligt Strahl.⁷⁸

4.4.2 Strahl och den konventionella uppsåtsbedömningen

Ivar Strahl hade i sin teori om hur självförvållat rus borde behandlas två huvudsakliga invändningar gentemot den ordning som förslogs av straffrättskommittén och Wetter. Det första argumentet var att tvärtemot vad kommittén och Wetter hävdade så gav gällande rätt i Sverige inte stöd för en teori om något slags eftergivande av uppsåtet vid självförvållat rus. Det andra argumentet var att en sådan ordning skulle leda till svåra avvägningssituationer och i flera fall absurda konsekvenser.⁷⁹ Jag skall behandla argumenten var för sig.

Enligt Strahl så hade både straffrättskommittén och Wetter misstolkat 3 § i 1841 års förordning och dess samspel med SL 5:5. Strahl stödde sig på den lagkommitté som föregick 1864 års strafflag och det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets stora straffrättsliga auktoritet Hagströmer. Lagkommittén hade på en invändning som gällde självförvållat rus och hur detta skulle betraktas i förhållande till SL 5:5, d.v.s. den paragraf vilken behandlade otillräkneliga gärningsmän, svarat att problemet med berusade gärningsmän skulle lösas enligt vanliga dolus- och culpapregler. Lagkommittén nämnde inte ens 1813 års förordning, vilken i praktiken hade samma innebörd som 1841 års. Hagströmer, som inte heller tog notis om 1841 års förordning var, enligt Strahl, av den uppfattningen att det faktum att SL 5:5 kunde fria en person som hade berusat sig ofrivilligt inte motsatsvis kunde medföra att uppsåt kunde fingeras vid självförvållad berusning. Endast tillräknelighet kunde fingeras, eftersom den berusade gärningsmannen fick skylla sig själv, men inte uppsåt.⁸⁰

Strahl ville mena, och detta utgjorde essensen av hans första argument, att om hans uppfattning om äldre rätt var riktig så borde domstolen inte heller känna sig bunden av de förarbeten som föregick BrB 1:2 2 st. Detta då förarbetena inte genom införandet av en BrB 1:2 ville ändra redan gällande rätt. Problemet var bara att de tolkade gällande rätt på ett felaktigt sätt.⁸¹

Strahls andra invändning, som ovan nämnts, mot att tolka BrB 1:2 2 st. på ett sådant sätt att uppsåtskraven på ett eller annat sätt skulle efterges var att det skulle leda till absurda konsekvenser. Vilka var då de absurda konsekvenserna, enligt Strahl, av ett lägre beviskrav avseende brott begångna under rus? Vad avsåg ett rent fingerat uppsåt använde Strahl följande skolexempel. Antag att en höggradigt berusad man på en skjutbana

⁷⁸ Strahl, a.a., s. 386.

⁷⁹ Strahl: *Självförvållat rus*, a.a., s. 382ff och Strahl, Ivar: *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, Lund 1976, s. 91ff.

⁸⁰ Strahl: *Självförvållat rus*, a.a., s. 374-375. Se även avsnitt 3.3.

⁸¹ a.a., s. 387.

helt riktigt skjuter mot måltavlan men med ett av sina skott råkar träffa en person som helt överraskande springer i på skjutbanan. Om man använder ett rent fingerat ansvar skulle mannen fällas för mord eller vållande till annans död. En sådan ordning skulle vara orimlig menade Strahl och hävdade att uttalandena i förarbetena tydligen inte fick uppfattas bokstavligt.⁸² Det bör poängteras ett rent fingerat uppsåts konsekvenser i exemplet ovan skulle kunna undvikas med Wetters modell, eftersom modellen ställer ett krav på ett kasualsamband mellan villfarelsen och berusningen.

Ett rent fingerat uppsåt fick också, påpekade Strahl, den egendomliga konsekvensen att fingeringen måste ske vid en viss punkt på berusningsskalan. Tanken kunde ju inte rimligtvis vara den att även en endaste snaps skulle kunna medföra att man vid brott struntade i att bedöma gärningsmannens uppsåt, problemet var då att man skulle bli tvungen att göra en mycket vanskelig gränsdragning. Älgskytten, i straffrättskommittén exempel, skulle fällas till ansvar om han helt omtöcknad sköt en människa istället för en älg, medan en mindre berusad skytt skulle bedömas enligt vanliga dolus- och culparegler. Det är underligt, skrev Strahl, att man vid en viss punkt på berusningsskalan plötsligt skulle efterge det subjektiva ansvaret.⁸³ Ett sådant förfaringsätt skulle innebära att den vars alkoholpåverkan nått eller överskridit denna punkt är fråntagen det skydd mot risken att ådraga sig ansvar som uppsåtsrekvisitet ger den i lägre grad berusade.⁸⁴ Alternativet, att även vid minsta berusning efterge kravet på uppsåt, skulle också det te sig orimligt och kan inte heller ha varit straffrättskommitténs avsikt. På basis av de uttalanden kommittén gjorde kan man nog dra slutsatsen att de tänkte sig lägre beviskrav desto högre berusningsgrad, och vid omtöckningstillstånd ett rent fingerat uppsåt. Jag tycker dock man måste säga att kommitténs yttranden är tämligen svårtolkade.⁸⁵ I vilket fall så helst så kommer man inte undan den problematik med gränsdragningen som Strahl pekade på. Om domstolen emellertid använder sig av ett hypotetiskt prov så skapar man en teoretiskt fastare grund för en bedömning av relevant och irrelevant berusningsgrad. Detta då det krävs ett orsakssamband mellan berusningen och villfarelsen för att någon eftergift av den subjektiva täckningen skall bli aktuell.⁸⁶

Hur ville då Strahl reglera ansvarsfrågan vid självförvållat rus?⁸⁷ Strahl menade inte att uppsåts respektive culpa skulle bedömas helt utifrån

⁸² Strahl: *Självförvållat rus*, a.a., s. 382.

⁸³ a.a., s. 382-383.

⁸⁴ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 103.

⁸⁵ Se avsnitt 4.3.

⁸⁶ Jareborg, a.a., s. 340 och SOU 1996:185, s. 158-159.

⁸⁷ I sin artikel ger Strahl uttryck för hur BrB 1:2 bör tolkas, d v s hur gällande rätt enligt honom ser ut. Att det snarare rör sig om ett *lege feranda* resonemang kommer den fortsatta uppsatsen att utvisa.

normala regler vid självförvållat rus. Störst effekt borde BrB 1:2 2 st. ha vid en bedömning av oaktsamhet.⁸⁸

En oaktsamhetsbedömning sker ju i två led. Det första ledet innebär en prövning huruvida gärningen rent objektivt avviker från ett önskvärt handlande, det andra ledet tar hänsyn till individens möjligheter att handla önskvärt i den aktuella situationen.⁸⁹ Strahl ville hävda att berusningen kunde påverka bedömningen i båda leden. I det ovan nämnda exemplet med skytten på skjutbanan, så borde berusningen inte inverka på det första ledet men däremot det andra. Man borde bortse ifrån den försvagning av den berusade individens insikter, omdömesförmåga eller färdigheter som orsakats av det självförvållade ruset, och man skall i dessa hänseenden ställa lika stora krav på honom som han varit nykter.⁹⁰ Strahl skrev visserligen också att det praktiska utfallet av den ovan beskrivna bedömningen av oaktsamhet kan leda till tveksamma slutsatser, t.ex. om någon berusar sig hemma och blir utsläpad på gatan och där begår en straffbar gärning. Men, sa Strahl, ordet självförvållat hade inte haft någon betydelse om det för ansvar krävdes att berusningen var culpös i förhållande till gärningen. Det följde redan av allmänna regler för oaktsamhet att den som med hänsyn till gärningen borde ha avhållit sig från att dricka måste ha ansetts begått gärningen culpöst. Det oaktsamma låg i att ha försatt sig i en situation som man inte behärskade.⁹¹ Jag återkommer till en närmare diskussion angående självförvållat rus och culpa vid redogörelsen för Jareborgs uppfattning.

Vad gällde uppsåtet ansåg dock Strahl att BrB 1:2 2 st. borde spela en mindre roll. Strahl ville mena att vid fall av villfarelse, d.v.s. om någon inte uppfattar verkligheten på ett korrekt sätt, så borde en eventuell gärningsman inte kunna fällas till ansvar för ett uppsåtligt brott. Om t.ex. en berusad man klär av sig naken i tron att ingen annan är närvarande, så bör han inte kunna fällas till ansvar för ofredande även om det i verkligheten stod en person mitt framför honom. Argumentet att en berusad person inte kunde dömas för att han i sitt berusade tillstånd ville någonting som han i nyktert tillstånd inte hade velat kunde emellertid inte frita honom från ansvar, enligt Strahl. Den impulsivitet, aggressivitet och omdömeslöshet som så ofta kännetecknade en berusad person uteslöt inte att personen i fråga handlade uppsåtligt. Enligt Strahls berömda formulering, *han ser rött, men han ser.*⁹²

Vad ansåg då Strahl om de kriminalpolitiska och straffprocessuella invändningarna mot en konventionell uppsåtsbedömning, skulle inte en sådan bedömning på ett kraftigt sätt inskränka det straffbara området? Nej, svarade Strahl, i varje fall inte på ett märkbart sätt. Anledningarna därtill verkar huvudsakligen ha varit två. För det första så följde av argumentet, han ser rött men han ser, att uppsåt i de allra flesta fall förelåg trots

⁸⁸ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 389-390.

⁸⁹ Leijonhufvud, a.a., s. 62.

⁹⁰ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 390.

⁹¹ Ibid.

⁹² a.a., s. 391.

berusningen. För det andra så blev gärningsmannen i praktiken ofta att straffa för ett culpöst brott om uppsåt inte fanns.⁹³ Detta torde ofta vara fallet vid villfarelser av olika slag. Ta t. ex. älgskytten som i berusat tillstånd skjuter en människa i tron att det var en älg. Vid ett sådant misstag skall han, enligt Strahls teori, bestraffas för ett culpöst brott.

Det Strahl således i princip förordade, var en konventionell uppsåtsbedömning vid självförvållat rus. Täckningsprincipens krav vid villfarelsefallen var något som Strahl, till skillnad från straffrättskommittén och Wetter, inte vill frångå. Inte heller borde domstolen i andra fall fingera uppsåt eller sänka beviskraven. Anledningen därtill var dels att ett eftergivande av kravet på uppsåt skulle leda till orimliga konsekvenser, och dels att den tolkning som straffrättskommittén förordat inte alls var ett uttryck för tidigare gällande rätt.

4.4.3 Nelson och ansvar utan skuld

Att en fingering av uppsåt ibland skulle leda förbi rimligheternas gräns ville Nelson påvisa med ett exempel om två herrar som efter en bättre middag förväxlade sina hattar. Den ena var nykter medan den andra tagit sig ett glas för mycket. Vid ansvarsbedömningen skulle nykteristen bedömas gynnsammare än den som tagit sig ett glas för mycket.⁹⁴ Nelson ställde sig även tveksam till det kriminalpolitiska syftet bakom det utvidgade straffbara området vid gärningar begångna under ruspåverkan. Straffrättskommittén och Wetter försvarade ju det utvidgade ansvaret delvis med hänvisning till en indirekt effekt på alkoholkonsumtionen. Att så skulle vara fallet måste betvivlas, skrev Nelson, och någon empirisk efterforskning hade heller inte gjorts.

Nelson fann således Strahls argumentation angående gärningar begångna under självförvållat rus tilltalande och höll i princip med honom på de flesta punkter. Han ville dock hävda att Strahls tolkning snarare var ett *lege feranda* resonemang än ett uttryck för gällande rätt, förarbetena borde följas.⁹⁵ Nelson ville mena att stadgandet i BrB 1:2 2 st. fick antagas uppfattas så att man i ansvarsfrågan skulle bortse från den förändring i lynne och omdöme och försvagning av insikt och färdighet, som karakteriserade rustillståndet.⁹⁶ Man fick dock hoppas, menade Nelson, och troligtvis förhöll det sig det på det sättet, att domstolarna inte strikt tillämpade ansvarsbestämmelsen om rus på det sätt som föreslagits i förarbetena.⁹⁷

⁹³ a.a., s. 391-392.

⁹⁴ Nelson, *Ansvar utan skuld?*, a.a., s. 356.

⁹⁵ a.a., s. 354.

⁹⁶ Nelson, Alvar: *Ingripanden vid brott*, andra upplagan, Stockholm 1971, s. 48.

⁹⁷ Nelson, *Ansvar utan skuld*, a.a., s. 356-357.

4.4.4 Jareborg och ruset

Som argument för att välja en fingering av uppsåtet anför Jareborg att en stor andel av våldsbrotten begås i berusat tillstånd och de stora svårigheter som kan finnas med att bevisa uppsåt när gärningsmannen varit påtagligt berusad. Mot att välja en sådan modell talar det faktum att konformitetsprincipen kränks, och att det ofta finns ett oaktsamhetsbrott att tillgå om dolus inte kan bevisas. Dessutom finns det ingenting i ordalydelsen av BrB 1:2 2 st. som antyder att uppsåt skall fingeras.⁹⁸

Det kan emellertid vara svårt att i Jareborgs texter finna uttryckliga ställningstaganden. I sin avhandling ”*Handling och uppsåt*”⁹⁹ skriver dock Jareborg att han personligen sympatiserar med den uppfattning som Strahl gav uttryck för.¹⁰⁰ Jareborg tar rattfylleribrottet som exempel. Rattfylleri är ett dolusbrott och om den berusade föraren som för bilen inte ens varit medveten om att han kört den, eftersom han kört den i ett mekaniskt medvetslöst tillstånd, så borde han inte kunna fällas till ansvar för ett uppsåtligt brott om han inte ens före körningen haft uppsåt i förhållande till att han skulle komma att föra bilen.¹⁰¹ Jareborg fäster här avgörande betydelse vid gärningsmannens medvetenhet, vilket troligtvis har att göra med den stora vikt Jareborg lägger vid den kontrollerade handlingen som grund för personligt ansvar. Att en handling är kontrollerad innebär att personen som utför handlingen på order kan avsluta det kausala skeende som hans handlande innebär.¹⁰² Om en persons medvetande är så kraftigt nedsatt p.g.a. berusning att hon inte ens är medveten om att hon handlar, kan det ifrågasättas om en kontrollerad handling föreligger. Det bör påpekas att troligtvis krävs en väldigt kraftig berusning för att förmågan till att utföra kontrollerade handlingar får anses vara utesluten.¹⁰³

Jareborg skriver vidare att det inte, vid fall av självförvållad berusning, finns någon anledning att frånga de vanliga reglerna om culpa. Vid bedömningen av personlig culpa är det möjligt att en domstol kan finna att gärningsmannen borde ha tänkt sig för redan vid berusningsögonblicket,¹⁰⁴ något som t. ex. kan vara fallet vid rattfylleri. Vid en oaktsamhetsbedömning som knyts till gärningstillfället, finns det inget som hindrar att en domstol bortser från den försvagning av det personliga omdömet som berusningen innebär, detta då kravet på att berusningen skall vara självförvållad gör att

⁹⁸ Jareborg, a.a., s. 340.

⁹⁹ Jareborg, Nils: *Handling och uppsåt*, Stockholm 1969.

¹⁰⁰ Jareborg: *Handling och uppsåt*, a.a., s. 1969.

¹⁰¹ Ibid. Jag återkommer till rattfylleribrottet i genomgången av rättspraxis.

¹⁰² Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 204f.

¹⁰³ Att en handling är kontrollerad är ett objektiva kriterium (d.v.s. ett rekvisit för att en otillåten gärning har förelegat), kravet på medvetande kan emellertid även formuleras som ett ingående krav för att uppsåt (d.v.s. på den subjektiva sidan) skall kunna existera. Jag återkommer till det ingående kravet på medvetenhet längre fram.

¹⁰⁴ a.a., s. 340.

bedömningen ändå blir helt individriktad.¹⁰⁵ I fråga om personlig culpa ansluter sig således Jareborg till den av Strahl förfäktade ståndpunkten.

Vad gäller rättsstridighetsrekvisitetet gärningsculpa innebär vanligtvis inte berusningen några problem, detta p.g.a. den s.k. övertagandegrundsatsen.¹⁰⁶ Övertagandegrundsatsen innebär att den som ger sig in på en riskfylld verksamhet, exempelvis att köra bil eller jaga, som kräver en viss kompetens, inte kan försvara sig med att han saknade sådan kompetens.¹⁰⁷ Att kompetensen p.g.a. en frivillig berusning blivit nedsatt medför således inte, i de flesta fall, att gärningen ej är att betrakta som rättsstridig.

4.5 Sammanfattning av ståndpunkterna i förarbetena och doktrinen

I inledningen till det här kapitlet skisserades i korthet upp tre huvudlinjer för bedömandet av gärningar begångna under påverkan av alkohol. Dessa tre huvudspår var ett fingerat uppsåt, ett hypotetiskt sådant och ett användande av normala regler vid uppsåtsbedömningen.

Föarbetena till BrB, och jag tänker då främst på straffrättskommitténs betänkande¹⁰⁸, ger ett visst stöd för användandet av ett fingerat uppsåt, det bör dock påpekas att kommitténs uttalanden på denna punkt måste sägas vara relativt svårtolkade. Klart är i varje fall att normala regler om uppsåt inte skall tillämpas, något som även departementschefens uttalande och lagrådets uppfattning ger stöd för. I vissa fall av villfarelse, på denna punkt klart inspirerade av Wetter, bör man utföra ett hypotetiskt prov för att utröna huruvida det existerar ett kausalsamband mellan ruset och villfarelsen. Om det existerar ett sådant samband bör man bortse från den annars straffrihetsgrundande villfarelsen. Kommittén vill dock mena att vissa brottstypers krav på kvalificerade uppsåt inte kan fingeras utan måste omfattas av gärningsmannens verkliga uppsåt.

De två sistnämnda varianterna i kommitténs förslag, hypotetiskt prov och krav på verklig täckning vid kvalificerade uppsåt, har utan tvivel Wetter att tacka för sin existens. Som tidigare nämnt var Wetter en av förgrundsgestalterna bakom straffrättskommitténs betänkande och hans syn på straffansvar vid självförvållat rus kom starkt att prägla kommitténs formuleringar.

I den övriga doktrinen finns en stark kritik mot den ordning som förfäktats av straffrättskommittén och Wetter, kanske starkast artikulerad hos Strahl.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ a.a., s. 221.

¹⁰⁸ SOU 1953:14

Även Thornstedt och Agge, vilka inte redovisats separat ovan, menade att de visserligen fann Strahls uttolkning rörande straffansvar vid rus tilltalande och att en tillämpning av straffrättskommitténs förslag skulle leda till svårigheter och ibland absurda konsekvenser. Strahls uppfattning kunde dock knappast uppfattas som varande gällande rätt.¹⁰⁹ Detta då det vore betänkligt att tolkningsvägen i ett stadgande inlägga en än helt annan mening än den som de lagstiftande myndigheterna haft.¹¹⁰

Den kritik som har formulerats mot de uppfattningar som kommittén och Wetter förordade har redan kommit till uttryck i det föregående och det finns ingen anledning att upprepa den här. Jag kommer givetvis att återkomma till kritiken längre fram i *lege feranda* diskussionen. Det kritikerna förordar, med om möjligt vissa interna variationer, är en uppsåtsbedömning enligt normala regler vid dolus, och en betoning av utsikterna till straffansvar för oaktsamhetsbrott vid självförvållat rus.

Varför då denna bitvis fräna kritik i doktrinen mot det fingerade uppsåtet? Detta torde ha att göra med rättsvetenskapsmannens syn på straffrätten. Helt klart är att den ordning vilken förespråkats av bl. a. kommittén strider mot fundamentala grundprinciper för straffansvar, så som konformitetsprincipen och täckningsprincipen, en ordning vilken har motiverats med prevention- och effektivitetsskäl. Rättsvetenskapsmannens perspektiv är troligtvis annorlunda än lagstiftarens, för dessa väger straffrättens interna koherens och principer tyngre än effektivitet i den judiciella processen.

Innan jag går in på frågan vilken av de tolkningsalternativ jag i detta kapitel har skisserat upp som de rättstillämpande instanserna anslutit sig till, tänkte jag beröra förhållandet mellan BrB 1:2 2 st. och 30:6. Flera av rättsfallen rörande rus involverar nämligen personer som kan anses vara så berusade att det snarare är regeln om fängelseförbud som skall tillämpas. När kan då en självförvållad berusning anses vara så kraftig eller utlösa ett sådant tillstånd att en gärningsman inte längre kan sägas vara tillräknelig?¹¹¹

¹⁰⁹ Agge, Ivar och Thornstedt, Hans: *Straffrättens allmänna del*, andra upplagan, Stockholm 1976, s. 104.

¹¹⁰ Thornstedt, Hans: "Anmälan av Nils Beckman m. fl.: Brottsbalken jämte förklaringar". I: SvJT 1968, s. 114-155.

¹¹¹ Jag använde, och kommer även fortsättningsvis att bruka, ordet tillräknelig som ett substitut för fängelseförbudet, dels p.g.a. att jag inte vill upprepa mig alltför mycket och dels därför att fängelseförbudet i BrB 30:6 p.g.a. sin systematiska placering i svensk straffrätt stör densamma. Jag vill med detta betona att jag är ytterst medveten om att något tillräknelighetsrekvisit formellt sett inte existerar i Sverige. Fängelseförbudet kan dock sägas vara en modifierad variant av den princip som ligger till grund kravet på tillräknelighet.

5 Självfövällat rus och tillräknelighet

Inledningsvis bör sägas att då tonvikten i denna uppsats ligger på brott begångna under självfövällat rus, så kommer framställningen rörande brottbalkens reglering av tillräknelighetsbegreppet i görligaste mån begränsas till frågor om patologiskt rus¹¹² och allvarlig psykiskt störning orsakad av alkoholkonsumtion. Avsikten är inte att på ett uttömmande sätt beskriva straffbarhet i svensk rätt, utan enbart det som är av relevans för uppsatsens syfte.

5.1 Allmänt om BrB 30:6

Som har berörts ovan¹¹³ hade den nuvarande BrB 30:6 sin relativa motsvarighet i SL:s 5:5. I SL 5:5 stadgades att om den tilltalade hade begått en brottslig gärning under inflytande av sinnessjukdom, sinnesslöhet eller annan själslig abnormitet av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom skulle han förklaras fri från ansvar.¹¹⁴ Det 2 st. i SL 5:5 reglerade situationer av ett ofrivilligt försättande i sådana tillstånd, vilka också de uteslöt straffbarhet.¹¹⁵ Ett ofrivilligt rustillstånd kunde anses ingå i 2 st. SL 5:5 får anses vara en konsekvens av det starka inflytande som tillräknelighetsläran hade på dåtida svensk straffrätt.¹¹⁶ I BrB har den ”rena” tillräknelighetsläran frångåtts och frågan har istället lyfts över till påföljdsdelen, vilket kommer till uttryck i dagens fängelseförbud BrB 30:6. Ofrivilliga abnormtillstånd, som inte fångas upp av fängelseförbudet, saknar reglering i dagens svenska straffrätt, något som jag återkommer till i ett separat avsnitt.

Vilka är då de allmänna förutsättningarna för BrB 30:6 tillämplighet? Den grundläggande premissen är att ett brott har begåtts i brottbalkens mening. Alla objektiva och subjektiva rekvisit skall vara uppfyllda, om så inte är fallet, skall den åtalade frikännas utan ett återopande av fängelseförbudet.¹¹⁷ Bedömningen av uppsåt hos en psykiskt sjuk person skall utföras enligt samma regler som i situationer med psykiskt friska individer. Som Tuovinen har påpekat så är tillräkneligheten och uppsåtet inte beroende av varandra. Ett av sinnessjukdom motiverat beslut kan mycket väl vara integrerat med

¹¹² Verkligt patologiskt rus är sällsynt förekommande. Det anses att detta tillstånd i regel uppkommer efter en obetydlig alkoholkonsumtion, men det kan också uppträda i samband med konsumtion av en avsevärd mängd. Se, Strömmerstedt, a.a., s. 124.

¹¹³ Se avsnitt 3.3 och 4.2

¹¹⁴ Berg m. fl.: a.a., s. 30:35.

¹¹⁵ Strömmerstedt, a.a., s. 119.

¹¹⁶ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 372f.

¹¹⁷ Berg m. fl.: a.a., s. 30:36.

den aktuella förövarens sjuka verklighetsuppfattning.¹¹⁸ En psykisk störning behöver således inte utesluta förekomsten av uppsåt, men villfarelser orsakade av en psykisk sjukdom kan mycket väl utgöra en straffrihetsgrund.¹¹⁹ BrB 30:6 har överhuvudtaget ingen betydelse i själva ansvarsdelen. Det kan dock sägas finnas en tendens att domstolarna alltför lättvindigt anser att det subjektiva rekvisitet är täckt när en gärning begås under inflytande av en allvarlig psykisk störning, trots att det i ett sådant fall kan vara särskilt svårt att göra en sådan bedömning. Detta då det vid en friande dom varken ges möjlighet till vård eller andra åtgärder som av samhällsskyddsskäl kan anses vara påkallade.¹²⁰ Det stadgandet emellertid har medfört är att en allvarlig psykisk störning som grund för ett uteslutande av straffbarhet (tillräknelighet) inte är av relevans i själva ansvarsdelen, något som strider mot den konformitetsprincip jag tidigare berört.

För att fängelseförbudet skall vara tillämpligt krävs att det föreligger ett orsakssamband mellan den psykiska störningen och brottet. Om gärningsmannen var allvarligt psykiskt störd vid brottstillfället, torde det ofta vara uppenbart att brottet begåtts under inflytande av den allvarliga psykiska störningen. Inflytandet måste dock vara av avgörande karaktär.¹²¹

Till allvarlig psykisk störning bör i första hand räknas tillstånd av psykotisk karaktär. Ett tillstånd som utmärks av en störd realitetsvärdering och vanföreställningar. Som allvarlig psykisk störning bör också räknas alkoholpsykoserna, såsom delirium tremens och alkoholhallucinos.¹²² Tanken med 1991 års reform var även att undanröja den bristande överensstämmelsen mellan den straffrättsliga regleringen och den allmänna vårdlagstiftningen, samt att anpassa den straffrättsliga särregleringen till aktuell terminologi inom psykiatrin.¹²³ Man ville skapa en principiell överensstämmelse mellan de kriterier som låg till grund för psykiatrisk tvångsvård och begreppet allvarlig psykisk störning i BrB 30:6.

5.2 Psykisk störning och självförvållat rus

Russituationer har i allmänhet den karaktären att de medvetandetillstånd som alkoholen ger upphov till är av tillfällig karaktär. En första fråga blir då huruvida begreppet allvarlig psykisk störning i BrB 30:6 även kan anses inbegripa tillstånd av relativt snabbt övergående karaktär? Det har tidigare ansetts att när en psykisk störning faller under BrB 30:6 så har det inte varit fråga om en ”tillfällig” personlighetsförändring. Någon modifiering av uppsåtsrekvisitet med hjälp av rusbestämmelsen har heller inte kunnat ske,

¹¹⁸ Touvinen, Matti: ”Uppsåt och psykisk abnormitet”. I: *Skuld och ansvar / straffrättsliga studier tillägnande Alvar Nelson*, (red. Jareborg, Nils och Träskman Per-Ole), s. 127.

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ SOU 2002:3, s. 218.

¹²¹ a.a., s. 144.

¹²² Berg m. fl.: a.a., s. 30:40.

¹²³ SOU 2002:3, s. 143.

eftersom rusbestämmelsen inte träffar de fall som ligger under 30:6. Kravet på uppsåt har således inte kunnat efterges med stöd BrB 1:2 2 st. när fråga varit huruvida en allvarligt psykiskt störd person begått en gärning uppsåtligen.¹²⁴ Huvudskälen till att rusbestämmelsen inte är tillämplig vid självförvållad allvarlig psykisk störning tycks vara två. Det ena skälet är legalitetsprincipen. I BrB 30:6 står ingenting om att störningen måste vara självförvållad. Det andra skälet är den historiska bakgrunden. I SL 5:5 1 st., som avsåg de fall vilka nu regleras i BrB 30:6, uppställdes inget krav på, till skillnad mot vid tillfällig sinnesförvirring i andra stycket, att sjukdomen skulle vara tillkommen utan eget vållande för att straffrihet skulle kunna komma ifråga.¹²⁵ Utgången i NJA 1995 s. 48 kan dock sägas ha medfört att rättsläget avseende samspelet mellan BrB 1:2 2 st. och BrB 30:6 har gått från att vara något vacklande till att präglas av relativt stor osäkerhet.

I rättsfallet NJA 1995 s. 48 ("Flinck-fallet") hade en yrkesmilitär dödat sju personer. HD fann att personen begått gärningarna under inflytande av ett *tillfälligt* psykotiskt tillstånd som hade sin huvudsakliga bakgrund i konsumtion av alkohol. Det psykotiska tillståndet var mot bakgrund av likhetsprincipen mellan tvångsvård- och straffrättslagstiftning att betrakta som en allvarlig psykisk störning i BrB 30:6 mening, men ändå inte. Frågan var nämligen om även tillfälliga psykotiska tillstånd skulle kunna medföra ett fängelseförbud. HD konstaterade att om fängelseförbud generellt skulle anses omfatta även snabbt avklingande psykosartade tillstånd som utlösts av alkoholberusning så skulle konsekvensen kunna bli att varken fängelse eller rättspsykiatrisk vård skulle kunna komma ifråga. Gärningsmannen dömdes till livstids fängelse.

Patologiskt rus, delirium tremens och allvarliga fall av alkoholpsykosor torde, i varje fall innan 1995, normalt ha bedömts som allvarlig psykisk störning. Den slutsats man måste dra av HD:s dom, trots att man kan spekulera i HD:s bevekelsegrunder, är att tillfälliga psykiska störningar inte medför att fängelseförbudet blir tillämpligt.¹²⁶ Patologiskt rus kännetecknas av att förmågan att handla brukar vara god men att den berusade beter sig helt omdömeslöst, och kan utföra gärningar som skulle vara honom helt främmande i nyktert tillstånd.¹²⁷ Hur dessa abnormtillstånd utlösta av alkohol numera skall betraktas i förhållande till BrB 1:2 2 st. får sägas vara osäkert.¹²⁸ I "Flinck-fallet" diskuterades inte heller om uppsåt förelåg på ett mer ingående sätt. Den slutsats man kan dra av den frånvaron är att HD måste ha menat att det tillstånd som Flinck befann sig i var självförvållat. Hade tillståndet bedömts som ofrivilligt vore det orimligt att döma honom till ansvar.¹²⁹ Varför det är orimligt ämnar jag att försöka förklara i nästa stycke.

¹²⁴ Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 360.

¹²⁵ SOU 1996:185 s. 154.

¹²⁶ Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 360.

¹²⁷ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 94.

¹²⁸ SOU 1996: 185, s. 155.

¹²⁹ a.a., s. 360.

5.2.1 Självförvållade repektive ofrivilliga abnormtillstånd

Som Strahl påpekat så måste en culpabedömning göras i förhållande till berusningsgraden, om gärningsmannen inte kan anses varit culpös i förhållande till effekten så kan inte heller berusningen rubriceras som självförvållad.¹³⁰ På samma sätt måste man rimligtvis göra en bedömning angående de abnorma tillstånd som kan orsakas genom konsumtion av diverse stimulantia. En alkoholpsykos kan inte med rätta bedömas som självförvållad om den föregicks av exempelvis två starköl.

Det är mot den ovan skisserade bakgrunden man måste förstå Jareborgs konklusion att utgången i NJA 1995 s. 48 enbart är begriplig om HD ansåg Flinks abnorma tillstånd var självförvållat.¹³¹ Trots att svensk rätt formellt saknar ett rent tillräknelighetsrekvisit är det orimligt att hålla en person ansvarig för en under tillfällig psykos begången gärning om tillståndet inte var självförvållat, detta speciellt om påföljdsrestriktionsregeln i BrB 30:6 inte är tillämplig. HD diskuterade dock inte denna frågeställning i sina domskäl. HD nämnde inte heller BrB 1:2 2 st., och man får troligtvis tolka detta utelämnande som att HD ansåg att denna regel inte var nödvändig för att konstatera uppsåt.

Det problem som tornar upp sig mot bakgrund av det ovan anförda är en konsekvens av tillräknelighetsbegreppets avskaffande i svensk rätt. I SL 5:5 2 st. fanns som nämnt en regel med innebörden att en ofrivillig tillfällig sinnesförvirring inte uteslöt dolus eller culpa men väl tillräknelighet.¹³² Situationer av ofrivillig sinnesförvirring saknar rättslig reglering i dagens rätt. Det som finns är ett uttalande från departementschefen i en proposition angående BrB:s promulgationslag. Departementschefen säger i propositionen att den som utan eget vållande råkat i sådant tillstånd att han är från sin sina sinnens bruk och i detta tillstånd begår en straffbelagd gärning inte kan ställas till ansvar. Han kan inte begå brott i brottsbalkens mening.¹³³ Om departementschefen med uttalandet avsåg att brott var uteslutet med anledning av bristande subjektiv täckning eller för att gärningsmannen inte kunde anses tillräknelig är dock oklart. Som Strahl har påpekat är det inte uteslutet att dolus kan föreligga även vid en ofrivillig sinnesförvirring.¹³⁴ Jareborg vill mena att om man tar fasta på departementschefens uttalande så skulle det kunna vara fråga om en utanför lagen förekommande grund för frihet från ansvar.¹³⁵

¹³⁰ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 389.

¹³¹ Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 360.

¹³² a.a., s. 379.

¹³³ Prop. 1964:10, s. 107.

¹³⁴ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 379.

¹³⁵ Jareborg: *Handling och uppsåt*, a.a., s. 353, not 102.

Det kan kanske här vara på sin plats med en kort sammanfattning av problematiken som har beskrivits ovan, begreppen kan nämligen vara svåra att hålla isär. Ett exempel kan möjligen göra situationen något klarare. En man har druckit tio starköl. Denna konsumtion leder till att han går in i något vilket kan beskrivas som ett abnormt tillstånd med vanförställningar och hallucinationer, varefter han begår ett brott. Om tillståndet kan hänföras till en allvarlig psykisk störning under BrB 30:6 har vi inga ”problem”. En vanlig uppsåtsbedömning skall göras utan tillämpning av BrB 1:2 2 st. Om, däremot, gärningsmannens tillstånd inte kan anses utgöra en allvarlig psykisk störning, vilket NJA 1995 s. 48 implicerar¹³⁶, uppkommer två frågeställningar. För det första måste en domstol ta ställning till huruvida brottslingens mentala tillstånd var självförvållat eller ofrivilligt? Om domstolen finner att det var självförvållat så inställer sig frågan om kravet uppsåtet skall efterges med stöd av rusbestämmelsen? Rättsläget här är oklart.¹³⁷ Var tillståndet att rubricera som ofrivilligt är rättsläget också oklart. Det vi har att gå på är departementschefens uttalande, att en gärning begången under inflytande av en ofrivillig sinnesförvirring inte är att betrakta som brott.

Det kan redan här påpekas att om BrB 1:2 2 st. skulle leda till en fingering av uppsåtet vid de tillfälliga sinnesförvirringstillstånd som inte kan betecknas som allvarlig psykisk störning så skulle en tämligen märklig konsekvens uppstå. Det skydd mot straffansvar som den subjektiva täckningen innebär skulle fortfarande komma den allvarligt psykiskt störde till del, men inte för den som inte når upp till den nivån.¹³⁸

5.2.2 Medvetenhet och uppsåt

Ett ingående krav för att uppsåt kan anses föreligga är att personen är medveten om sitt handlande.¹³⁹ Jag har tidigare flyktigt berört ämnet i avsnittet om Jareborg och ruset. Kravet på medvetande kan sägas ha sitt ursprung i de grundläggande premisser för straffrättsligt ansvar som konformitetsprincipen ställer upp. Kravet har även ett nära samband med kravet på tillräknelighet. Fråga blir då om även kravet på medvetenhet kan fingeras med hjälp av BrB 1:2 2 st., och spelar det någon roll om gärningsmannen i det närmaste är att jämföra med en medvetlös? Jag återkommer till frågan om medvetande i kapitel 6.

¹³⁶ Se dock RH 2001:38, där NJA 1995 s. 48 inte vunnit efterföljd. Fängelseförbudet har där ansetts tillämpligt trots att situationen var snarlik den i Flinckfallet.

¹³⁷ SOU 1996:185, s. 154.

¹³⁸ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 397.

¹³⁹ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 91-92.

5.3 Straffansvarsutredningens förslag

Straffansvarsutredningen uppmärksammande det ologiska, hur än nu gällande rätt skall tolkas, i att den allvarligt psykiskt störde kunde åtnjuta det skydd som kravet på subjektiv täckning innebär samtidigt som detta inte kom den tillfälligt sinnesförvirrade till del.¹⁴⁰ Lösningen enligt utredningen var emellertid inte, att även låta den tillfälligt sinnesförvirrade bedömas enligt normala uppsåtsregler. I linje med den princip som fick anses ligga bakom HD:s dom i NJA 1995 s. 48, så borde istället även självförvållade allvarliga psykiska störningar omfattas av bestämmelsen i BrB 1:2 2 st. För att en allvarlig psykisk störning skulle betraktas som självförvållade krävdes, enligt utredarna, att gärningsmannen hade skälig anledning att anta att hans användning av stimulantia skulle kunna leda till ett sådant psykiskt tillstånd.¹⁴¹

I nästa avsnitt tänkte jag ta upp det förslag rörande brott begångna under psykisk störning som lämnats av Psykansvarskommittén.¹⁴² Givetvis kommer det inte att bli en fullödig analys som tar upp förslaget alla delmoment utan enbart de som är av relevans för uppsatsens syfte kommer att redovisas. Den huvudsakliga frågeställningen är om kommitténs förslag innebär någon lösning på de oklarheter som skisserats ovan?

5.4 Psykansvarskommitténs förslag

Psykansvarskommitténs förslags mest ingripande konsekvens för den svenska rättsskipningen skulle vara ett återinförande av tillräknelighetsbegreppet i svensk rätt. Det skäl som, enligt kommittén, starkast talar för ett sådant återinförande är skuldprincipen, d.v.s. att endast den som kan rå för sin gärning skall vara ansvarig. En annan fördel med tillräknelighetsprincipen är att man skulle ge en fastare grund för ansvarsprövningen, och därmed undvika den medvetna eller omedvetna tendensen att hos domstolarna beakta vårdbehov och samhällsskydd vid prövning av det subjektiva rekvisitet. En förändring ligger också väl i linje med de senare årens tendens inom straffrätten att betona grundläggande principer som förutsebarhet, rättvisa och proportionalitet. De motargument, vårdbehov och brottsprevention etc., mot ett återinförande av tillräknelighetsprincipen som finns är i själva verket inte särskilt starka. En tillräknelighetsprincip bör införas och fängelseförbudet avskaffas är kommitténs konklusion.¹⁴³

Tillräknelighetsprincipen, som är ett utflöde av konformitetsprincipen, är dock tämligen vag i sig självt. Den avgörande frågan blir således vilken

¹⁴⁰ SOU 1996:185, s. 172.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² SOU 2002:3.

¹⁴³ a.a., s. 245-247, 250.

närmare innebörd, vilken räckvidd, ett krav på tillräknelighet skall ha? Kommittén vill mena att övervägande skäl talar för att en gärningsman bör vara fri från ansvar p.g.a. otillräknelighet bara om det är *uppenbart* att gärningsmannen inte hade möjlighet att ta ansvar för sin handling.¹⁴⁴ Tillräknelighetskravet bör i huvudsak vara insiktsrelaterat. Jag citerar,

”Först och främst bör det avse situationer när gärningsmannen till följd av en akut psykos eller motsvarande sinnestillstånd haft en bristande realitetsvärdering...Gemensamt för dessa kan sägas vara att gärningsmannen inte *alls* (min kurs.) har kunnat bedöma sin gärning (i betydelsen handling eller underlåtenhet) och relatera den till dess faktiska socio-kulturella sammanhang. Med andra ord skall gärningsmannen befinna sig i en annan verklighet. Dessa situationer kan beskrivas som att gärningsmannen har *saknat förmåga att förstå gärningens innebörd*.”¹⁴⁵

Även i situationer då gärningsmannen visserligen förstått innebörden av sin handling men inte kunnat anpassa sitt handlande därefter skall medföra att gärningsmannen skall klassas som otillräknelig. Som exempel kan nämnas fall då gärningsmannen vid schizofreni lider av starka imperativa hallucinationer. Tanken med utformningen av det insiktsrelaterade tillräknelighetskravet är att det skall bli svårare att klassas som otillräknelig än som allvarligt psykiskt störd enligt BrB 30:6. Kommittén menar att det med ovanstående utformning av tillräknelighetskravet endast kommer att röra sig om ett mycket begränsat antal fall per år som blir förklarade icke tillräkneliga.¹⁴⁶ Man måste förstås hålla i minnet att tanken med förslaget också är att undvika de tendenser till ett alltför lättvindigt förhållningssätt till själva uppsåtsfrågan i domstolarna som kommittén tyckt sig märka. Den som är förklarad tillräknelig behöver ju inte förklaras skyldig.

Vad kan då psykansvarskommitténs förslag ha för implikationer på de kortvariga, men ibland synnerligen allvarliga, abnormtillstånden som orsakats av alkohol? I det föregående har vi ju sett att NJA 1995 s. 48 har tyckts ge vid handen att kortvariga abnormtillstånd oavsett allvarlighet inte kunnat anses vara att bedöma som en allvarlig psykisk störning. Kan då ett sådant tillstånd medföra otillräknelighet enligt kommittén? För att kunna ge en rättvisande bild av kommitténs förslag blir det nödvändigt att dela upp svaret i två led. Skillnad bör enligt kommittén inte göras mellan tillfälliga förvirringstillstånd och mer permanenta sådana. Tillräknelighetsregleringen skall gälla lika för alla lagöverträdare och inte bara för dem med en diagnosticerad sjukdomsbild.¹⁴⁷ Men, och detta är relevant för vår del, detta skydd bör inte komma den till del vars bristande förmåga (tillfälliga sinnesförvirringstillstånd) har orsakats genom självförvållat rus eller på något annat liknande sätt. Om gärningsmannen frivilligt berusar sig genom

¹⁴⁴ a.a., s. 248.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ a.a., s. 247-48.

¹⁴⁷ a.a., s. 249.

att dricka alkohol eller ta andra droger och därigenom kommer i ett sådant sinnestillstånd som innefattas av tillräknelighetsbegreppet så skall han ändå inte kunna betraktas så som varande otillräknelig.¹⁴⁸

Kommitténs förslag väcker dock en del frågor? För det första, vad menas med orden ”vars bristande förmåga har orsakats genom självförvållat rus”?¹⁴⁹ Skall gärningsmannen vara culpös i förhållande till det abnormala tillståndet eller enbart till konsumtionen av alkohol eller annan stimulantia i sig? Som har nämnts ovan kan det knappast vara rimligt att ett patologiskt rus som utlösts av en mindre mängd alkohol kan läggas personen i fråga till last. Ett patologiskt rus, exempelvis, borde inte anses självförvållat, om den berusade inte kände till sin alkoholtolerans men däremot om personen kände till denna och ändå drack. En culpabedömning måste i vilket fall som helst göras.¹⁵⁰ Enligt min tolkning av kommitténs förslag får dock denna culpabedömning inte göras alltför vid. De abnormtillstånd som enligt kommittén kan leda till straffrihet är så pass grava att ingen som dricker, fränsett ytterst sällsynta fall, rimligtvis kan räkna med att inträda i dessa medvetandetillstånd, möjligtvis undantaget viss konsumtion av narkotiska preparat. En alltför generös culpabedömning skulle således leda till att undantaget för självförvållade fall skulle sakna en signifikant betydelse. Om en gärningsman dricker en relativt stor kvantitet alkohol får man nog, om jag tolkat kommitténs andemening korrekt, anse att det tillfälliga abnormtillståndet var självförvållat. Någon exakt gräns torde dock vara svår att dra.

Psykansvarskommittén vill också att BrB 1:2 2 st. skall slopas. Kommittén skriver att denna bestämmelse har kommit att ses som ett undantag från täckningsprincipens krav på uppsåt. Före tillräknelighetsprincipens avskaffande var dock frågan om självförvållat rus endast något som hade betydelse för bedömningen av tillräkneligheten. (Strahls tolkning av äldre rätt är uppenbarligen något som vunnit genomslag hos kommittén.) Det vore därför logiskt att regeln avskaffades eller i varje fall göra om denna till en bevisregel.¹⁵¹ Om kommittén med bevisregel avser, enligt den av Strahl förordade tolkningen, att BrB 1:2 2 st. endast skall utgöra en påminnelse till domstolarna att uppsåt inte behöver vara uteslutet p.g.a. rus låter jag vara osagt? Det är dock värt att notera att psykansvarskommitténs förslag inte innebär något lösning på problemet med dem vilka utan egen förskyllan hamnat i olika former av förvirringstillstånd. Dessa fall skulle även om förslaget blev verklighet sakna rättslig reglering.

¹⁴⁸ Ibid.

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 104.

¹⁵¹ SOU 2002:3, s. 250.

6 Rättspraxis

I avsnittet om rättspraxis skall jag på ett tydligt sätt försöka koppla rättsfallen till de olika tolkningsförslag, d.v.s. fingerat (eftergivet) uppsåt, hypotetiskt utvidgat uppsåt och normal uppsåtsbedömning, rörande BrB 1:2 2 st. som jag redogjort för i det föregående. Jag skall också försöka hålla de rättsfall vilka rör tillräknandet (uppsåtsbedömningen) och mer abnorma tillstånd åtskiljda. Denna åtskillnad är dock något av en chimär, då frågorna mer eller mindre flyter in i varandra. Det jag gör är att behandla de rättsfall vilka rör patologiskt rus (alkoholpsykos) och grava omtöckningstillstånd sist. Det behöver väl knappast poängteras att det finns hundratals rättsfall där en berusad gärningsman fällt till ansvar utan att domstolen åberopat bestämmelsen om självförvållat rus.

Jag tänkte börja med det i stort sett enda rättsfall från Högsta domstolen där man tagit ett relativt helhetsbegrepp på frågan om hur BrB 1:2 2 st. skall tolkas.

6.1 Auktoritativ rättpraxis - NJA 1973 s. 590

I **NJA 1973 s. 590** hade en berusad man av misstag tagit en barnvagn i tron att vagnen tillhörde honom. Fråga var i vilken utsträckning den i berusningen grundade villfarelsen angående äganderätten till barnvagnen skulle beaktas? Riksåklagaren vitsordade villfarelsen, men hävdade att då det var svårt för åklagaren att bevisa uppsåt hos en berusad person så borde man, utan någon form av bevisning, fingera den allvarligaste formen eller det största måttet av tänkbart uppsåt hos berusade gärningsmän. Riksåklagarens tolkning av BrB 1:2 2 st. var således extremt långtgående. Hur ville då HD tolka BrB 1:2 2 st.? Då HD:s uttalande i detta fall är det enda mer utförliga uttalande vi har från en prejudikatsbildande instans, och då domen varit föremål för något varierande tolkningar, kan det vara av värde att återge ett relativt långt citat från domen.

” Av förarbetena till BrB att döma synes lagstiftaren ha avsett att, i överensstämmelse med vad som ansågs vara gällande rätt, kravet på uppsåt eller oaktsamhet skulle i viss utsträckning eftergivnas vid självförvållat rus och liknande tillstånd. Detta medförde bl. a. att straffrihet inte skulle medgivas av den anledningen att gärningsmannen till följd av sitt tillstånd misstagit sig i fråga om viss omständighet på sätt som eljest utesluter straffbarhet. Vid balkens tillkomst har syftet uppenbarligen varit att låta denna uppfattning om viss eftergift från kravet på subjektivt brottsrekvisit komma till uttryck i 1 kap. 2 § 2 st. Enligt vad som framgår av ett motivuttalande bör emellertid stadgandet i regel ej anses innebära, att avsteg skall göras från krav på uppsåt, när en viss brottstyp såsom väsentligt moment förutsätter särskild avsikt eller i visst avseende kvalificerat uppsåt... Att tolka ifrågavarande stadgande i balken i enlighet med

vad som framgår av förarbetena är väl förenligt med ordalydelsen... På grund av det anförda är... den omständigheten att S. trodde att barnvagnen tillhörde honom ej av beskaffenhet att befria honom från ansvar för att olovligen ha tillgripit annans egendom. Vad beträffar frågan huruvida tillägnelseuppsåt skall anses ha förelegat är att beakta, att vid stöldbrott, varom här är fråga enligt åtalet, uppsåt av detta slag utgör ett sådant fristående subjektivt moment som inte bör omfattas av 1 kap. 2 § 2 st. BrB... vilket innebär att kravet på tillägnelseuppsåt inte skall anses uppfyllt.”

Det man inte får glömma bort är att mannen i barnvagnsfallet faktiskt dömdes för ett brott han inte hade uppsåt till. Han blev dömd för egenmäktigt förfarande fastän han inte hade uppsåt att ta någonting olovligen. HD dömde som om att mannen kände till ägandeförhållandena, och bortsåg alltså från hans villfarelse om detta förhållande, vilket skulle ha friat honom från ansvar om han hade varit nykter.¹⁵² HD medgav att den i förarbetena förordade lösningen kanske inte var helt invändningsfri, och att kritik hade riktats mot den i doktrinen. HD nämnde i detta sammanhang den av Strahl rekommenderade tolkningen. Frågan hade dock varit föremål för närmare överväganden och det fanns inte skäl att frångå straffrättskommitténs förslag.

Hur skall man då tolka HD:s avgörande? HD tycks inte ha tagit ställning till på vilket sätt uppsåtet vid självförvållat rus skall modifieras? HD skriver ”i viss utsträckning eftergivnas”, betyder uttrycket fingerat uppsåt, vissa eftergifter, eller ett hypotetiskt utvidgat uppsåt? Klart är i vart fall att Strahls tolkning inte kan anses vara uttryck för gällande rätt.¹⁵³ I doktrinen har HD:s dom tolkats med viss variation.

Nelson har påpekat att HD:s dom i varje fall inte utgör något stöd för en fullständig uppsåtsfingering.¹⁵⁴ Strahl ville hävda att HD:s ståndpunkt torde innebära att alla uppsåtsrekvisit, som har formen av subjektivt överskott måste vara uppfyllda för att ansvar skall kunna bli aktuellt. Om detta är riktigt, sade Strahl, så innebär det att ansvar för försök till brott alltid kräver att uppsåt till att begå brottet styrks. Detta då det vid försök krävs uppsåt i förhållande till det fullbordade brottet.¹⁵⁵ (Det behöver knappast sägas att följderna av en sådan hållning kan bli tämligen märkliga.) Huruvida Strahl ansåg att HD använde sig av ett rent fingerat uppsåt eller ett hypotetiskt prov är inte helt lätt att uttyda. I en genomgång av rättspraxis skrev dock Strahl att, ”från att den berusade *till följd* av ruset missuppfattat situationen skulle man däremot bortse.”¹⁵⁶(min kurs.) Detta uttalande kan möjligtvis tas till intäkt för att Strahl menade att HD genomfört ett hypotetiskt prov.

¹⁵² Strahl, *Allmän straffrätt*, a.a., s. 101-102.

¹⁵³ SOU 1996:185, s. 151-152.

¹⁵⁴ Nelson: *Ansvar utan skuld?*, a.a., s. 349.

¹⁵⁵ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 100-101, 214.

¹⁵⁶ Strahl, Ivar: ”Svensk rättspraxis, Straffrätt 1969-1974”. I: SvJT 1976, s. 1.

Leijonhufvud tycks vara av den uppfattningen att HD: s dom går att tolka så, att den tilltalade döms för vad han velat, när han var berusad, samt för vad han skulle ha velat, om han varit nykter. Domstolen skall alltså inte fingera någon vilja som den tilltalade inte hade. Den berusades verkliga vilja läggs till grund för bedömningen av det subjektiva rekvisitet medan det förhållande att han befinner sig i villfarelse endast beaktas om han nykter skulle ha begått samma misstag.¹⁵⁷ Att det alltid går att göra en relevant distinktion mellan vad en person velat och vad han vet är dock tveksamt. Det hypotetiska provet medför inte att domstolen inte fingerar vad den åtalade vill, för det gör den. Provet medför endast att man undviker några av de mest absurda konsekvenserna av ett i alla situationer fingerat uppsåt. Denna kritik bottenar i det faktum att det inte är lätt att dra någon klar gräns mellan vad som är gärningsomständigheter och vad som utgör ett underlag för insikt om gärningsföljder.¹⁵⁸ Jag återkommer till denna problematik i den avslutande analysen av gällande rätt.

Enligt Jareborg kvarstår ett flertal frågetecken efter NJA 1973 s. 590. Dessa frågetecken är som följer:

- Vilket alternativ för ett eftergivande av uppsåtet skall gälla? HD tog aldrig ställning till den frågan i rättsfallet. Jareborg tycker alltså att auktoritativ praxis inte tagit ställning till den närmare utformningen av gällande rätt.
- Om gärningen faller under flera straffbestämmelser, för vilket brott skall då dömas? Exempelvis, misshandel eller grov misshandel?
- Hur stark måste berusningen vara för att uppsåtet skall efterges? Vi har ju att göra med en kontinuerlig skala.
- Om en berusad person kör på och dödar en person. Skall han dömas för dråp? I praxis sker inte det, men borde domstolen inte fälla för mord om man följer NJA 1973 s. 590?¹⁵⁹

Flera av Jareborgs punkter är sådant som tagits upp i det föregående och då som kritik mot förarbetena och Wetter. Att kritiken återkommer har givetvis att göra med att HD i NJA 1973 s. 590 följde förarbetena tämligen slaviskt. HD medgav ju också att de lösningar som presenterades i straffrättskommitténs förslag inte var invändningsfria.

Som Strömmerstedt påpekar skulle det vara intressant att få veta hur HD hade agerat om det inte hade funnits någon möjlighet till en lindrigare rubricering?¹⁶⁰ Riksåklagaren hade ju vitsordat avsaknaden av uppsåt. HD hade i avsaknad av en annan möjlig rubricering varit tvungen att på ett mer tydligt sätt fingera uppsåtet. Strömmerstedt menar att NJA 1973 s. 590 kunde få den utgång det fick just p.g.a. ärendets triviala karaktär. Om en berusad person av misstag hade serverat ett glas svavelsyra istället för, som

¹⁵⁷ Leijonhufvud, a.a., s. 77.

¹⁵⁸ SOU 1996:185, s. 153-154.

¹⁵⁹ Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 339-340

¹⁶⁰ Strömmerstedt: a.a., s. 158.

han trodde, ett glas brännvin hade uppsåtet aldrig eftergivits, även om misstaget hade varit uteslutet om gärningsmannen hade varit nykter.¹⁶¹

I doktrinen föreligger således en viss variation på hur NJA 1973 s. 590 skall tolkas. Kan man säga att HD använde sig av ett hypotetiskt uppsåt? Det som talar för en sådan slutsats är att fallet rörde en villfarelse angående en omständighet. Just villfarelse nämndes i förarbetena som ett exempel på då ett hypotetiskt utvidgat uppsåt kunde vara lämpligt. Klart är i varje fall att HD inte på ett uttalat sätt använde sig av ett hypotetiskt prov och att rättsfallet inte svarar på en relativt lång rad frågor, vilket inte heller behövdes i själva fallet.

Om NJA 1973 s. 590, trots många frågetecken, ger stöd för att uppsåtet vid självförvållat rus i någon mån bör efterges kan man möjligen ställa sig något frågande inför utgången i **NJA 1981 s. 513**. En man skulle, enligt egen utsago, i berusat tillstånd visa sin kniv för en kamrat genom att hugga ett slag i luften. Kniven hade träffat kamratens arm. Hovrätten fann inte uppsåt att träffa styrkt och dömde för vållande till kroppsskada. HD fann inte någon anledning att frångå hovrättens bedömning avseende misshandelsuppsåtet. BrB 1:2 2 st. nämndes inte av någon instans. Mot bakgrund av NJA 1973 s. 590 är det svårt att förstå utgången i målet.¹⁶² Förklaringen till de disparata resultaten i rättsfallen kan kanske vara att fallen rörde olika situationer. Det ena fallet rörde uppsåt i förhållande till en gärningsomständighet, medan det andra rörde uppsåt rörande effekten av en kontrollerad handling. Kanske är det så att gällande rätt ger uttryck för att BrB 1:2 2 st. skall förstås på olika sätt beroende på vad frågan gäller? Jag återkommer till den nämnda frågan i den avslutande analysen.

Efter denna genomgång av rättsfall från den prejudikatsbildande instansen kan det vara på sin plats att även redogöra för övrig rättspraxis. Jag tänkte försöka dela upp rättsfallen efter vilken modell av uppsåtseftergift som har valts i de konkreta fallen.

¹⁶¹ a.a., s. 160.

¹⁶² Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 339.

6.2 Övriga rättsfall

6.2.1 Rättsfall som stödjer en ren eftergift (fingering) av uppsåtet

SvJT 1978 ref. s. 49 rör gränslandet mellan ”vanliga” berusningsfall och mer patologiska rustillstånd. I avsnittet 5.2.2 berörde jag kravet på medvetande som grundförutsättning för straffrättsligt ansvar. SvJT 1978 ref. s. 49 berör detta medvetandekrav. Omständigheterna var följande. Gärningsmannen som var kraftigt berusad hade trängt in i en kvinnas bostad och misshandlat både kvinnan och ett av hennes barn. Mannen hävdade att han hade befunnit sig i ett patologiskt tillstånd och att han varken kunde förneka eller erkänna gärningarna då han inte hade något minne av händelsen. Tingsrätten diskuterade inte ansvarsdelen, men förklarade mannen fri från påföljd med tillämpning dåtidens BrB 33:2, då han ansågs befinna sig i ett patologiskt rus. Hovrätten förklarade att huruvida gärningsmannen tillstånd var att beteckna som patologiskt eller inte saknade betydelse, eftersom hans tillstånd, mot bakgrund av tidigare händelser, var att anse som självförvållat. Uppsåtet kunde därmed förutsättas med stöd av BrB 1:2 2 st.

Rättsfallet har både av Straffansvarsutredningen och av Strömmerstedt ansetts utgöra exempel på när uppsåtet, utan någon närmare prövning, rakt av fingerats.¹⁶³ Hovrättens formulering tycks implicera att någon bedömning av uppsåtet inte behöver göras då gärningsmannen befinner sig i ett självförvållat patologiskt rus. Mot bakgrund av vad som konstaterats ovan, att BrB 1:2 2 st. inte har ansetts äga tillämplighet vid patologiska rus¹⁶⁴, framstår hovrättens dom som något märklig, det trots att tillståndet var självförvållat.

6.2.2 Rättsfall där domstolen använt sig av ett hypotetiskt prov

I **SvJT 1975 ref. s. 33** åtalades en man för bl. a. försök till våld mot tjänsteman. Mannen invände att han p.g.a. berusning inte mindes mycket av händelsen och att han inte kunde dra sig till minnes några poliser. Fråga var således om dels den omständigheten att det var en polis han försökte sparka kunde läggas honom till last trots att han p.g.a. berusningen inte var medveten om denna omständighet, och dels huruvida uppsåt i förhållande till ett fullbordat brott förelåg? Tingsrätten menade att det inte kunde ha ansetts vara utrett att gärningsmannen visste att offret var polis och dömde honom endast för misshandel. Hovrätten delade inte tingsrättens bedömning. Hovrätten ville hävda att även om förövaren till följd av sin berusning inte

¹⁶³ SOU 1996:185, Bilaga 2, s. 103-104 och Strömmerstedt, a.a., s. 130-131.

¹⁶⁴ Flinckfallet har dock ställt detta antagande i något osäker dager.

uppfattade att den han försökte sparka på var polisman, så var omständigheterna dock sådana att han i nyktert tillstånd ej kunnat missta sig. Mannen dömdes till försök till våld mot tjänsteman.

Helt klart är att hovrätten tillämpat ett hypotetiskt utvidgat uppsåt i förhållande till en *gärningsomständighet*. Att uppsåtet täckte även fullbordat brott verkar hovrätten förutsätta utan någon närmare motivering. Som Strahl påpekat så synes hovrätten också ha bortsett ifrån att mannen uppfattade att han befann sig i en nödvärnssituation.¹⁶⁵ Att lägga märke till är vidare att hovrätten gjorde en subjektiv bedömning vad gällde det hypotetiska provet.

RH 1988:72 behandlade frågan om en kraftigt berusad flicka som färdades med en stulen bil var att döma för häleri eller olovligt brukande? Flickan hävdade att hon inte hade en aning om att bilen i fråga var stulen, men att hon hade sett någon pilla med sladdarna. Tingsrätten fann att flickan måste ha insett att bilen var stulen och dömde henne för olovligt förfogande. Hovrätten menade att det var möjligt att flickan p.g.a. sin höggradiga berusning inte förstod att bilen var stulen. Det skulle hon emellertid uppenbarligen ha förstått om hon hade varit nykter. Hon befanns skyldig till olovligt brukande.

Detta rättsfall är ett tydligt exempel på användandet av det hypotetiskt utvidgade uppsåtet. Bedömningen synes även här ha varit subjektiv, d.v.s. tagit sin utgångspunkt i den konkreta personen, låt vara att provet består av en enda mening.

I rättsfallet **RH 1988:87** ställdes frågan huruvida en kraftigt berusad man skulle ställas till ansvar för medhjälp till rattfylleri. Enligt hovrätten krävdes för medhjälpsansvar, att personen haft uppsåt i förhållande till att huvudgärningsmannen varit så påverkad att han inte på ett betryggande sätt kunnat föra fordonet eller att alkoholkoncentrationen i dennes blod uppgått till minst 1,5 promille. Den åtalade mannen hävdade att han p.g.a. sin kraftiga berusning inte lagt märke till att föraren varit berusad, inte ens att denne hade druckit. Hovrätten anknöt här direkt till bestämmelsen i BrB 1:2 2 st., något man inte gjort i de ovan beskrivna fallen. Enligt förarbetena, fortsatte domstolen, till bestämmelsen är denna så att tolka att straffrihet inte medges om personen i fråga p.g.a. sitt berusade tillstånd misstagit sig angående viss omständighet på sätt som annars utesluter straffbarhet. Hovrätten refererade också till NJA 1973 s. 590, vilket tycks innebära att hovrätten ansåg att HD i det rättsfallet använt sig det hypotetiskt utvidgade uppsåtet.¹⁶⁶ I förevarande fall, menade hovrätten, hade vittnesförhör givit vid handen att föraren varit så berusad att han var olämplig att föra bil. Den

¹⁶⁵ Strahl: *Svensk rättspraxis*, a.a., s. 1.

¹⁶⁶ Att alla inte håller med om detta, eller att frågan i varje fall är oklar, har vi sett ovan. Se bl a Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 339-340.

åtalade hade, om han hade varit nykter, inte kunnat undgå att märka detta förhållande.

I **RH 2000:52** hade en kvinna, X, påverkad av sprit och tabletter bestulit en annan dam på pengar. Till saken hörde att förövaren var av den uppfattningen att offret tidigare under dagen bestulit denne på hennes bankomatkort och att de pengar hon tog var hennes egna. X bestred ansvar eftersom hon inte hade haft uppsåt att bestjåla offret. Hovrätten fann det utrett att X:s missuppfattning angående bankomatkortet uppenbarligen berott på hennes berusning, och att det kunde anses uteslutet att X skulle gjort samma misstag om hon varit nykter.

I alla de fyra ovan redovisade rättsfallen har hovrätten prövat vad gärningsmannen skulle ha förstått i nyktert tillstånd. Prövningen tycks ha varit subjektiv och kan möjligtvis ge stöd för uppfattningen att ett hypotetiskt utvidgat uppsåt vid självförvållat rus existerar i svensk rätt.¹⁶⁷ Något som en läsare dock bör lägga märke till är att samtliga fall rörde faktiska omständigheter kring gärningen. Vidare är att notera att HD i NJA 1973 s. 590, som också rörde en omständighet, inte uttryckte sig i så klara ordalag som hovrätterna.¹⁶⁸

6.3 Rättsfall rörande medvetandet och patologiskt rus

Ett ingående krav på uppsåt torde vara att en gärningsman är medveten om att han handlar eller ska handla. Den tilltalade personen skall vara medveten om de förhållanden för vilka uppsåt krävs.¹⁶⁹ Kan då rusbestämmelsen även användas för att modifiera kravet på medvetenhet?

6.3.1 Rättsfall från Högsta domstolen

Rättsfallet **NJA 1968 s. 389** gällde en militär som i kraftigt berusat tillstånd avlossat två skott mot en polisbil genom sitt sovrumsfönster. Efter dessa skott hade furiren beskjutit andra parkerade bilar. Frågan var således om furiren hade handlat med uppsåt att döda eller om han möjligtvis genom grov oaktsamhet gjort sig skyldig till framkallande av fara för annan? Furiren kunde p.g.a. minnesförlust varken erkänna eller förneka gärningarna.

Tingsrätten fann att gärningarna begåtts under patologiskt rus och att det inte kunde anses styrkt att den åtalade hade haft uppsåt att döda någon, men att

¹⁶⁷ SOU 1996:185, bilaga 2, s. 105.

¹⁶⁸ Jfr också SvJT 1968 ref s. 18. En berusad gärningsman som gjort inbrott i fastighet fälldes varken för egenmäktigt förfarande eller stöld. BrB 1:2 2 st användes inte. Fråga var dock inte om vetskap angående en omständighet.

¹⁶⁹ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 91-92.

han genom skottlossning utsatt andra personer för livsfara. Hovrätten och Högsta domstolen godtog tingsrättens resonemang i ansvarsdelen trots att furiren inte kunde anses befinna sig i ett tillstånd av patologiskt rus.

Domstolarna använde sig i detta fall inte av BrB 1:2 2 st., trots att det kanske var motiverat. Det går givetvis att spekulera i anledningarna till varför stadgandet inte användes.¹⁷⁰ Bedömningen av uppsåtet gällde inte en omständighet utan en följd. Att det åtalade brottet var grovt kan också ha spelat in. Att lägga märke till är mannen dömdes för ett oaktsamhetsbrott, trots att hans medvetande var starkt nedsatt. Jareborg nämner rättsfallet som ett exempel på att kravet på gärningskontroll i viss mån har eftergivits.¹⁷¹ Strahl skriver att stadgandet i BrB 1:2 2 st. inte behövde åberopas, om det var klart att han betett sig grovt oaktsamt redan genom att dricka för mycket.¹⁷²

I **NJA 1968 s. 471** hade gärningsmannen Y kört bil under påverkan av sprit och tabletter. Efter att flera gånger varit nära att kollidera med mötande bilar så krockade han slutligen med ett fordon. Krocken var så våldsam att en passagerare i den andra bilen slungades ut och avled på platsen. Y åtalades för rattfylleri, grov vårdslöshet i trafik och grovt vållande till annans död. Mannen förklarade att han varken kunde erkänna eller förneka händelserna då han led av minnesförlust.

Häradsrätten fann att gärningarna var begångna under patologiskt rus, ett tillstånd som Y befann sig i utan eget vållande. Trots detta dömde HR mannen för det uppsåtliga brottet rattfylleri. Hovrätten kom till en radikalt annorlunda slutsats. Även i hovrätten befanns Y ha handlat under ett patologiskt rustillstånd som tillkommit utan eget vållande. Y hade ingen anledning att räkna med att hamna i sådant gravt omtöckningstillstånd. Y kunde därför i straffrättslig mening varken uppsåtligt eller av oaktsamhet anses ha förövat de i åtalet beskrivna gärningarna. HD delade bedömningen att Y handlat under patologiskt rus, domstolen tog dock inte ställning till huruvida tillståndet var att betrakta som självförvållat. HD dömde mannen, utan åberopande av BrB 1:2 2 st., till rattfylleri, då utredningen visat att Y i en sådan grad var *medveten* om sitt handlande att det hos honom i *straffrättslig mening* funnits uppsåt att föra bilen.

Att mannen dömdes för rattfylleri utan att HD åberopade rusbestämmelsen får tas som intäkt för att HD ansåg att uppsåtsrekvisitet fick anses uppfyllt enligt normala regler, trots den mycket höggradiga berusningen. Rekvisitet kan alltså vara uppfyllt trots att något beslut att handla inte kan påvisas.¹⁷³ Men vad är detta för uppsåt? Det verkar röra sig om ett uppsåt som ibland verkar vara uttänjt till bristningsgränsen.¹⁷⁴ Enligt Strahl måste detta uppsåt

¹⁷⁰ Jfr det ovan anförda NJA 1981 s. 513.

¹⁷¹ Jareborg: *Straffrättens ansvarslära*, Uppsala 1994, s. 41.

¹⁷² Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 178-179.

¹⁷³ a.a., s. 98.

¹⁷⁴ Strömmerstedt, a.a., s. 135.

betecknas som ett okvalificerat uppsåt, inte direkt, indirekt, eller eventuellt, utan en namnlös fjärde form.¹⁷⁵ Det tycks som detta uppsåt ligger mycket långt från den vanliga uppsåtsföreställningen med dess koppling till "vett och vilja".¹⁷⁶

Strömmerstedt har tolkat rättsfallet så att HD ställde den rättspsykiatriska bedömningen om ruset varit självförvållat eller inte åt sidan för att istället framhäva det straffrättsliga medvetenhetsbegreppet. HD gjorde en bedömning av gärningsmannens verkliga uppsåt, något som man kan undvika genom en tillämpning av BrB 1:2 2 st., om ruset är att anse som självförvållat. Enligt hennes förmenande är HD:s ställningstagande föredömligt.¹⁷⁷ Jag måste tillåta mig att ställa mig något frågande inför Strömmerstedts slutsats. Det må väl vara så att det är önskvärt att domstolen inte hamnar i händerna på den rättspsykiatriska expertisen, och att uppsåtet bedöms utan ett användande av BrB 1:2 2 st. Men, det kan aldrig vara en oviktig fråga om ett patologiskt rustillstånd är att betrakta som självförvållat eller inte. Att lägga handlingar, begångna under ett abnormtillstånd, en person till last utan att denne med egen förskyllan hamnat i ifrågavarande tillstånd är inget annat än, om uttrycket tillåts, barbariskt.

Vad kan man då dra för slutsats av de två redovisade fallen från Högsta domstolen? I det ena fallet befanns uppsåt föreligga men inte i det andra. Domstolen torde, enligt den tolkning som straffrättskommittén förordade, i båda fallen kunnat fingera medvetande med hjälp av BrB 1:2 2st., men så skedde inte. I NJA 1968 s. 471 befanns uppsåt existera enligt normala regler, det fanns således inget skäl att använda sig av BrB 1:2 2 st. I NJA 1968 s. 389 förelåg inget uppsåt enligt gängse normer, man hade alltså kunnat använda sig av bestämmelsen angående självförvållat rus. Man måste dock angående NJA 1968 s. 389 vara medveten om att domstolarna i detta fall inte endast hade behövt fingera att handlingarna var medvetna utan också att furiren hade uppsåt att döda. Sammanfattningsvis kan sägas att rättsfallen från Högsta domstolen inte kan anses utgöra något stöd för att BrB 1:2 2 st. kan användas för att fingera medvetande i ett av rus utlöst abnormtillstånd, jfr dock SvJT 1978 ref. s. 49 men också NJA 1981 s. 531. Som Strahl har påpekat är dock NJA 1968 s. 471 ett exempel på att uppsåtsrekvisitet kan anses uppfyllt även om den tilltalades uppfattnings- och omdömesförmåga i hög grad är nedsatt.¹⁷⁸

I nästa stycke skall jag behandla rättsfall från underrätterna som kan sägas ge uttryck för uppfattningen att det ingående kravet på medvetenhet trots allt kan fingeras (i viss mån efterges) med stöd av BrB 1:2 2 st.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 105.

¹⁷⁶ Strömmerstedt, a.a., s. 135.

¹⁷⁷ a.a., s. 129,134.

¹⁷⁸ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 94.

¹⁷⁹ SOU 1996:185, bilaga 2, s. 106-107.

6.3.2 Underrättspraxis

I **SvJT 1966 ref. s. 22** åtalades en man, X, för rattfylleri. X hade med avsikt att ta sitt liv kört ut i skogen där han förtärde en stor mängd tabletter. Gärningsmannen mindes att han somnade i bilen av tabletterna men han inte kom ihåg inte den därpå följande bilkörningen. Hovrätten trodde visserligen på X:s avsikt att låta sina livskrafter slockna, men att X *bort räkna* med att tabletterna kunde ha en rusgivande effekt och att han, eftersom han satt på förarplatsen i en bil, skulle kunna komma att föra bilen i ett *självförvållat* rustillstånd. X dömdes för rattfylleri. Mannen dömdes alltså för det uppsåtliga brottet rattfylleri med en motivering som riktade in sig på culpa.¹⁸⁰

SvJT 1968 ref. s. 12 handlade också det om rattfylleri efter ett självmordsförsök med tabletter. Personen Y hade kört ut till en parkeringsplats där han hade konsumerat ett stort antal tabletter, varefter han inte mindes någonting för en efter en vecka. Rådhusrätten fann ingen anledning att ifrågasätta den åtalades uppgifter och det fick antagas att Y genom förtäringen av tabletterna blivit så omtöcknad att han inte varit klart *medveten* om att han därefter kört bilen. Omtöckningstillståndet var emellertid att betrakta som självförvållat och körningen måste, enligt RR, tillräknas honom som brott. Hovrätten fann inga skäl att frånga RR: s bedömning. Mannen fick dock påföljdseftergift. En fråga i detta fall är huruvida mannen dömts för uppsåtligt dödande om han i sitt omtöcknade tillstånd kört ihjäl en människa?¹⁸¹

De två fallen **SvJT 1968 ref. s. 78 I och II** handlade om två män som kraftigt berusat tillstånd inte betalat sina taxiresor. De båda männen åtalades för bedrägligt beteende. Männen hävdade att de i sitt kraftigt berusade trodde att de redan hade betalat. Att männen till följd av sitt berusade tillstånd saknade insikt om att de inte hade betalat kunde p.g.a. BrB 1:2 2 st. inte medföra att gärningarna inte var att betrakta som brott. I det ena fallet fann hovrätten att det var uteslutet att gärningsmannen skulle ha trott att han redan betalat om han hade varit nykter.

Alla de fyra rättsfallen ovan berör frågan om gärningsmannens medvetande om sitt handlande. Att lägga märke till är vidare att inga av dem behandlar villfarelse angående viss gärningsomständighet. Som Straffansvarsutredningen konstaterar är rättsfallen i viss mån svårtolkade, men de kan kanske ge ett visst stöd för konklusionen, att brister i det ingående medvetenhetskravet kan repareras med stöd av BrB 1:2 2 st.¹⁸² Man måste dock ha i åtanke att HD i NJA 1968 s. 389 och NJA 1968 s. 471 inte tycks ha använt sig av rusbestämmelsen för att modifiera kravet på medvetande. Som vi såg gavs dock uppsåtsbegreppet en mycket extensiv

¹⁸⁰ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 99.

¹⁸¹ Holmqvist m. fl., a.a., s. 56.

¹⁸² SOU 1996:185, bilaga 2, s. 106-107.

tolkning i det senare rättsfallet. Strömmerstedt har hävdad att uppsåt i rattfyllerifallen, mot bakgrund av NJA 1968 s. 471, troligtvis hade kunnat konstaterats utan ett användande av BrB 1:2 2 st.¹⁸³

I nästa kapitel är min tanke att försöka göra en konklusion av vad som kan anses utgöra gällande rätt vid självförvållat rus. Att göra en sådan konklusion är, vilket kommer att framgå, ingen helt lätt uppgift. Hur uppsåtet skall bedömas vid självförvållat rus är en komplicerad fråga och förarbeten, doktrin och rättsfall spretar åt många olika håll. Som vi kommer att se går det inte att göra någon generell slutsats utan svaret måste variera utifrån vad saken gäller, vad det är som skall bedömas. Gäller det en omständighet, följd, eller kanske det ingående medvetenhetskravet?

¹⁸³ Strömmerstedt, a.a., s. 167. I SvJT ref. s. 22 och SvJT ref. s. 12 användes visserligen inte BrB 1:2 2 st uttryckligen, men hovrätterna betonade att det rörde sig om ett självförvållat rus.

7 Gällande rätt vid självförvållat rus

En läsare av denna uppsats har under ”resans gång” möjligtvis känt sig något frustrerad. Vad är det då som gäller? Ett svar är emellertid inte lätt att leverera. Förarbetena, som helt klart var inspirerade av Wetter, tog ställning för någon form av eftergift från kravet på subjektiv täckning vid självförvållat rus. Doktrinen på området har till den övervägande delen tagit avstånd från en sådan modell. Helt klart är dock att Strahls förslag om en konventionell bedömning av uppsåtet vid självförvållat rus inte kan anses utgöra gällande rätt.¹⁸⁴ HD tog uttryckligen avstånd från Strahls modell i NJA 1973 s. 590 och BrB 1:2 2 st. får enligt gällande rätt anses innebära att vissa avsteg skall göras från de krav som konformitets- och täckningsprincipen ställer. Men relativt stor osäkerhet råder fortfarande hur eftergiften av kravet på uppsåt närmare skall utformas? Enligt Straffansvarsutredningen är det helt klart att en eftergift av kravet på subjektiv täckning vid självförvållad berusning inte kan göras genomgående.¹⁸⁵ Jag tänkte därför försöka mig på att dela upp undersökningen av vad som kan anses utgöra gällande rätt utifrån olika fall av brister i täckningen.

7.1 Villfarelse rörande gärningsomständighet

För att en villfarelse hos en berusad person inte skall betraktas som en straffrihetsgrund i nu gällande rätt talar ett flertal faktorer. För det första är förarbetena, d.v.s. straffrättskommittén, tämligen klara vad gäller villfarelsefallen. Om kommitténs övriga uttalanden i frågan är tämligen dunkla så anfördes villfarelse som ett konkret exempel. Det enda auktoritativa rättsfallet vi har på området, NJA 1973 s. 590, talar också för att villfarelser angående omständigheter inte skall beaktas vid självförvållat rus. Vidare har vi flera hovrättsavgöranden som pekar i den riktningen.

Men vilken metod skall då användas? Skall en villfarelse hos en berusad gärningsman alltid bortses ifrån eller skall domstolen använda sig av ett hypotetiskt prov? Mycket talat för det senare alternativet och skälen till det är i princip desamma som i det ovanstående. Förarbetena, med Wetter som upphovsman, använde ett hypotetiskt prov i sitt exempel med älgskytten. I flera hovrättsavgöranden har det gjorts en jämförelse mellan vad den berusade gärningsmannen har förstått och vad han skulle ha förstått i nyktert tillstånd. Det som möjligtvis talar emot ett generellt användande av ett hypotetiskt utvidgat uppsåt i villfarelsefallen är HD:s något luddiga sätt att formulera sig i NJA 1973 s. 590. Om nu HD, vilket förarbetena öppnade för,

¹⁸⁴ SOU 1996:185, s. 151.

¹⁸⁵ Ibid.

uttryckligen ville ta ställning för ett hypotetiskt prov hade man kanske kunnat formulera sig något klarare. Likväl har, som ovan redovisats, både Leijonhufvud och (kanske) Strahl tolkat NJA 1973 s. 590 så, att det var ett hypotetiskt utvidgat uppsåt som HD använde. Jareborg har emellertid förhållit sig mera skeptisk. Med ett användande av ett hypotetiskt prov undkommer man också en del av de mest orimliga konsekvenser ett konsekvent negligierande av villfarelser hos berusade gärningsmän skulle få. Den berusade som skjuter på en skjutbana och helt oförhappandes träffar en människa som springer in på banan skulle troligtvis inte fällas till ansvar för ett uppsåtligt brott om domstolen använder sig av ett hypotetiskt prov.

Enligt mig, och Straffansvarsutredningen, talar således övervägande skäl för att villfarelser angående omständigheter som har *sin orsak* i en självförvållad berusning inte skall beaktas så som ansvarsbefriande grund enligt gällande rätt.¹⁸⁶ Man bör dock hela tiden ha i minnet att de rättsfall som stödjer en sådan uttolkning har rört sig om relativt ”triviala” fall. Fråga är t. ex. om en domstol verkligen kan döma en människa för ett dråp om dödandet inte omfattades av gärningsmannens ”verkliga” uppsåt? Straffansvarsutredningen skriver visserligen att med gärningsomständigheter torde även innefattas brottsobjektets beskaffenhet.¹⁸⁷ Det är dock osäkert om utredarna med detta uttalande avsåg en trivial villfarelse angående brottsobjektet, exempelvis om en barnvagn var ens egen eller inte, eller om den berusade älgskytten är att fälla till ansvar för dråp i tron att han sköt på en älg?

7.2 Följder av gärningen

Om uppsåtet beträffande gärningens följder, eller effekt, kan efterges med stöd av BrB 1:2 2 st. får betraktas som mycket osäkert.¹⁸⁸ Inte mycket, vare sig i förarbetena eller i praxis, kan anses utgöra något stöd för en sådan uppfattning. Låt vara att straffrättskommittén i vissa avsnitt uttryckte sig i tämligen svepande ordalag. Mot ett sådant ställningstagande, att uppsåt beträffande följderna kan efterges, talar också det faktum att kravet på viss avsikt eller visst syfte, exempelvis tillägnelseuppsåtet, inte tycks kunnas efterges med stöd av rusbestämmelsen. I det ovan redovisade NJA 1981 s. 513 som gällde ansvar för misshandel, eftergavs inte uppsåtet angående avsikten att träffa en arm med en kniv med stöd av rusbestämmelsen, den kom inte ens på tal. Som Straffansvarsutredningen påpekade är det emellertid svårt att alltid dra en exakt gräns mellan vad som är gärningsomständigheter och vad som utgör underlag för insikt om gärningsföljder.¹⁸⁹ Det i avsnitt 4.4.1.1 anförda exemplet med mannen som hade ett hjärtfel är ett exempel på denna problematik.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ a.a., s. 153-154.

7.3 Det ingående kravet på medvetenhet

Jag har ovan i avsnitt 6.3 redogjort för sex olika rättsfall¹⁹⁰ där gärningsmännen varit så omtöcknade att de inte kunnat minnas de handlingar de klandras för. Frågan var således om det ingående kravet på medvetenhet kunde eftergivnas vid fall av självförvållad berusning? I NJA 1968 s. 389 använde sig domstolarna inte av BrB 1:2 2 st. I NJA 1968 s. 471 så befanns uppsåt föreligga enligt normala regler. Ett mycket kraftigt omtöckningstillstånd, i detta fall ett patologiskt rus, behöver således inte utesluta att gärningsmannen kan anses vara medveten om sitt handlande, detta utan att man tillämpar stadgandet i BrB 1:2 2 st. Det finns visserligen fyra hovrättsfall, redovisade ovan, vilka tycks implicera att en brist i kravet på medvetande kan repareras vid fall av självförvållad berusning, men fallen är svårtolkade och av ett äldre datum.¹⁹¹ Som Jareborg har påpekat så kan kravet på medvetande även ha relevans vid bedömningen om en rättsstridig gärning har förövats. Jareborg nämner flera av de fall som ovan nämnts som exempel på när gärningsmannen agerat under någon form av medvetlöshet och därmed varit oförmögen att kontrollera sitt handlande men ändå fällt.¹⁹²

Straffansvarsutredningen vill, trots avsaknad av tydlig praxis på området, ändå mena att gällande rätt tycks ge uttryck för att medvetenhetskravet, under förutsättning ett orsakssamband kan konstateras mellan ruset och den nedsatta medvetenheten, kan efterges med stöd av BrB 1:2 2 st. Utredarnas huvudargument tycks vara det, att eftersom medvetenhetskravet sällan behövde användas på SL:s tid p.g.a. tillräknelighetsrekvisitet och det råder enighet om att tillräknelighet presumerades vid självförvållat rus, så är en rimlig slutsats att det i gällande finns en möjlighet att efterge kravet på medvetenhet, även om viss försiktighet bör iakttas.¹⁹³ Frågan är emellertid hur giltig utredningens slutsats är? Det kan synas som utredarna blandar ihop begreppen tillräknelighet och uppsåt. SL 5:5 2 st. medgav, motsatsvis, att en självförvållat berusad skulle anses tillräknelig men av detta följde inte nödvändigtvis att han kunde anses ha agerat uppsåtligt.¹⁹⁴

Huruvida kravet på medvetenhet således kan efterges med stöd av BrB 1:2 2 st. får betraktas som mycket osäkert. Att notera är emellertid att den extensiva tolkningen av det ingående kravet på medvetenhet som HD gjorde i NJA 1968 s. 471, torde medföra att kravet på medvetenhet sällan behöver efterges med stöd av BrB 1:2 2 st.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Även SvJT 1978 ref s. 49 kan sägas räknas till dessa fall.

¹⁹¹ SOU 1996:185, bilaga 2, s. 106-107.

¹⁹² Jareborg: *Straffrättens ansvarslära*, a.a., s. 41.

¹⁹³ SOU 1996:185, s. 154.

¹⁹⁴ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 379.

¹⁹⁵ Strömmerstedt, a.a., s. 128-129.

7.4 Av rus utlösta abnormtillstånd

Problemet med självförvållade abnormtillstånd och vad som nu kan anses utgöra gällande rätt har till stor del behandlats i kapitel 5. Detta avsnitt får därför anses utgöra en kort sammanfattning. Problemet har även ett nära samband med det krav på medvetenhet som beskrevs i avsnittet ovan.

Kravet på subjektiv täckning hos en gärningsman som självförvållat eller inte befinner sig i ett kortvarigt abnormtillstånd som faller under 30:6 har tidigare inte kunnat efterges med stöd av rusbestämmelsen. I och med Flinck-fallet får det numera sägas vara osäkert huruvida tillfälliga psykoser skall falla under BrB 30:6, och därmed också hur uppsåtet vid allvarliga, av rus orsakade, tillstånd skall bedömas.

Psykansvarskommitténs förslag innebär visserligen att ett tillfälligt psykostillstånd kan medföra att gärningsmannen är att klassificera som otillräknelig men inte om tillståndet var självförvållat. Kommittén menade vidare, i visserligen relativt oklara ordalag, att bestämmelsen i BrB 1:2 2 st. borde avskaffas. Detta skulle medföra att en gärningsman som självförvållat försatt sig i ett abnormt medvetandetillstånd visserligen inte skulle kunna förklaras otillräknelig, vilket han kunde enligt SL 5:5 1 st., men att han fortfarande skulle skyddas av kravet på subjektiv täckning.

7.5 BrB 1:2 2 st. och oaktsamhet

Vad får då rusbestämmelsen för betydelse för bedömningen av culpa? Både Strahl och Jareborg tycks, som tidigare redovisats, vara av den uppfattningen, att man rent allmänt bör bortse från den försvagning av en persons insikter och omdömesförmåga som orsakats av en självförvållad berusning. Det kan tilläggas att en gärningsman ofta är oaktsam i förhållande till sin senare handling redan genom att berusa sig. Det blir således sällan aktuellt att tillämpa BrB 1:2 2 st. vid russioner.¹⁹⁶ Problem kan dock uppstå om en berusad person försätts i en situation som han inte hade någon som helst anledning att förutse vid berusningstillfället.¹⁹⁷

7.6 Sammanfattning av gällande rätt

Sammanfattningsvis borde kunna sägas att räckvidden och innebörden av BrB 1:2 2 st. präglas av en stor osäkerhet. Att uppsåtet kan efterges i någon form torde stå klart. Den av Strahl förordade tolkningen har avvisats av HD i NJA 1973 s 590. Det enda relativt säkra slutsats man tycks kunna dra om vad som utgör gällande rätt är att villfarelser angående omständigheter inte

¹⁹⁶ SOU 1996:185, s. 152.

¹⁹⁷ Strahl: *Straffansvar vid rus*, a.a., s. 390-391.

skall beaktas vid självförvållat rus. Det mesta talar också för att ett hypotetiskt prov skall utföras vid villfarelser, även om också denna slutsats kan sägas omgärdas av ett visst tvivel. Vad gäller rusbestämmelsens inverkan på övriga moment i den subjektiva täckningen är rättsläget högst osäkert. Man skall dock hålla i minnet att HD inte tog avstånd från tanken att man rent generellt, d.v.s. i alla moment i den personliga ansvarprövningen, i viss mån kunde efterge kravet på uppsåt. Helt klart är emellertid, som ovan konstaterats, att det inte i alla fall kan göras en eftergift. Resultaten vid vissa brottstyper, exempelvis vid dödsvållande i trafiken med berusade förare, skulle bli orimligt?¹⁹⁸ Frågan är dock om inte en fingering av uppsåtet, om än med användande av ett hypotetiskt prov, rent principiellt, måste anses vara lika orimligt i ett mer ”trivialt” fall?

Gällande rätt innebär således att konformitets- och täckningsprincipen kränks, låt vara att osäkerhet råder angående omfattningen. Är detta avsteg från grundläggande straffrättsliga (moraliska?) principer försvarliga, med hänvisning till kriminalpolitiska skäl, och leder inte även en försiktig tolkning av BrB 1:2 2 st. till orimliga resultat? I nästa avsnitt skall jag titta närmare på de reformförslag som lagts vad gäller rusbestämmelsens innebörd och dess framtida existens.

¹⁹⁸ SOU 1996:185, s. 153.

8 De lege feranda

8.1 Fängelsestraffkommitténs förslag

Fängelsestraffkommittén riktade i sitt slutbetänkande¹⁹⁹ skarp kritik mot bestämmelsen om självförvållat rus i BrB 1:2 2 st. Kommitténs utgångspunkt var emellertid något tveksam. Kommittén tolkade utgången i NJA 1973 s. 590 så, att HD:s ställningstagande innebar att kravet på uppsåt eller oaktsamhet i princip skall efterges vid självförvållat rus.²⁰⁰ Denna tolkning av NJA 1973 s. 590 får nog sägas vara tämligen onyanserad. Man kan förmodligen inte uppfatta HD:s dom som ett stöd för en ren fingering av uppsåtet²⁰¹, låt vara att det återstår en mängd oklarheter.

Kommittén ville mena att utgången i ”barnvagnsfallet” var orimlig. En sådan rättstillämpning kunde inte heller anses fylla något vettigt kriminalpolitiskt syfte.²⁰² Jag är på denna punkt benägen att hålla med kommittén. Vari ligger det samhällseliga intresset i att straffa en berusad person som av misstag tog en annan persons barnvagn i tron att det var hans egen? Skuldprincipen är central i ett rättssamhälle, för att frångå den måste det finnas väldigt starka skäl, om det ens går? Några sådana starka skäl kan knappast sägas ha existerat i NJA 1973 s. 590. Vad problemet illustrerar är följande. Desto mer trivialt fallet är, desto svagare är det kriminalpolitiska argumentet. Desto allvarligare fallet är, desto starkare är det kriminalpolitiska argumentet, men också skuldprincipen. En av svårigheterna med att skapa en generell regel vid självförvållat rus är således att argumenten för och emot en eftergift av den subjektiva täckningen växlar i styrka från fall till fall.

Kommittén använde en rad, av andra redan nämnda och ovan redovisade, exempel på att en konsekvent eftergift av kravet på dolus skulle leda till orimliga och stötande konsekvenser. Endast genom att domstolarna vid vissa brottstyper tolkade BrB 1:2 2 st. på ett annat sätt än HD gjort i ”barnvagnsfallet”, kunde de mest orimliga resultaten undvikas. Det naturliga skulle istället vara att man upprätthöll de vanliga reglerna om uppsåt även när gärningsmannen var berusad. En sådan ordning skulle medföra att man slapp fälla ”barnvagnsmän”, samtidigt som t. ex. bedömningen av dödsvållande vid rattfylleri ges stöd i lag.²⁰³

¹⁹⁹ SOU 1988:7.

²⁰⁰ a.a., s. 151-152.

²⁰¹ Se bl. a., Nelson; *Ansvar utan skuld*, a.a., s. 349.

²⁰² SOU 1988:7, s. 152.

²⁰³ a.a., s. 153.

8.2 Straffansvarsutredningens överväganden

8.2.1 För och emot ett utvidgat ansvar

Den första frågan Straffansvarsutredningen ställde sig var om man överhuvudtaget skulle ha en särreglering av uppsåtsfrågan vid självförvållat rus?

Det främsta skälet *emot* en särreglering var den straffteoretiska inkonsekvensen. En normal uppsåtsbedömningen hade också stöd i den straffrättsliga doktrinen och man skulle undanröja de risker för otillfredsställande resultat som i stort sett alla lösningar, som går ut på att man i något hänseende bortser från brister i den subjektiva täckningen, kunde ge upphov till.²⁰⁴

Till stöd för en konventionell bedömning av uppsåtet, enligt utredningen, kunde också anföras att bestämmelsen i BrB 1:2 2 st. inte tillämpades särskilt ofta i praktiken. Den huvudskaliga orsaken till detta utelämnande torde vara att även en berusad gärningsman ofta uppfyller det ”normala” uppsåtskravet. Den impulsivitet och omdömeslöshet som så ofta kännetecknar en berusad gärningsman utesluter inte att han har uppsåt. Han ser rött, men han ser. Att den berusade vill något han som han inte skulle ha velat i nyktert tillstånd medför således inte att han saknar uppsåt,²⁰⁵ något som har sin grund i att det för ansvar inte krävs något beslut att handla.²⁰⁶ Olägenheten i att övergå till en normal uppsåtsbedömning skulle, mot bakgrund av det ovan anförda, troligtvis inte vara så stor.

Ett stort *aber* med ett strykande av BrB 1:2 2 st. var emellertid, enligt utredarna, villfarelsefallen. Ett godtagande av en normal uppsåtsbedömning skulle leda till att ansvar inte skulle kunna utkrävas överhuvudtaget, om gärningsmannen var berusad och därför misstog sig angående gärningsomständigheterna. Att en berusad person skulle kunna frias kunde kanske accepteras i mindre allvarliga fall. Annorlunda torde det förhålla sig då det rör sig om mera allvarliga straffbelagda handlingar.²⁰⁷ Något polemiskt kan sägas, att utredarna således tyckte att det vore mindre bekymmersamt om någon utan ”verkligt” uppsåt fälldes för mord än för egenmäktigt förfarande.

För att behålla ett utvidgat ansvar talade också att det inte framstod som helt orimligt att i viss utsträckning kräva ett längre gående ansvar för den som självförvållat har berusat sig och i sitt berusade tillstånd begår brott. Ett annat argument var att flera jämförbara länder också hade en särreglering beträffande brott begångna under rus. En sammanvägning av skäl för och

²⁰⁴ SOU 1996:185, s. 162-163.

²⁰⁵ a.a., s. 163.

²⁰⁶ Strahl: *Allmän straffrätt*, a.a., s. 92.

²⁰⁷ SOU 1996:185, s. 163-164.

emot talade slutligen, enligt utredningen, för att man borde behålla ett utvidgat uppsåt för berusade gärningsmän. Dagens lydelse i BrB 1:2 2 st. borde emellertid inte få stå kvar oförändrad, frågan var följaktligen vilken modell man skulle välja?²⁰⁸

8.2.2 Straffutredningens förslag till ny lydelse av BrB 1:2 2 st.

Efter ett relativt noggrant övervägande av flera olika modeller för ett utvidgat straffansvar, så fann straffansvarsutredningen att ingen av dem tillgodosåg de grundläggande straffrättsliga krav som borde ställas.²⁰⁹ Jag skall inte närmare gå in på de modeller utredningen övervägde, fingering, Wetters modell etc, då deras innebörd i relativt stor omfattning redan har behandlats. En modell, den tyska, skall jag behandla i ett eget avsnitt längre fram.

Utredningens konklusion var den att den nuvarande regeln i BrB 1:2 2 st. i huvudsak borde behållas. Det förtydligandet borde dock ske att det, för att en eftergift av kravet på en subjektiv täckning skall få ske, så skall det krävas ett orsakssamband mellan berusningen och den bristande subjektiva täckningen. Utredningen menade att man härigenom anslöt sig till den redan rådande situationen i gällande rätt.²¹⁰ Prövningen om det föreligger ett orsakssamband skall ske mot bakgrund av det av utredningen föreslagna uppsåtsbegreppet.²¹¹ Om det brister i vad gärningsmannen insett, uppfattat, eller antagit om det sammanhang i vilket han handlat och om denna brist har sin grund i en berusning, så skall han likväl dömas för brott. Brister i det ingående kravet på medvetenhet skall också kunna repareras om bristen har sin grund i en berusning som får betraktas som självförvållad.²¹²

Utredarna insåg emellertid att även deras förslag skulle kunna leda till smått absurda konsekvenser. Den rattonyktre som kör ihjäl någon och den berusade som serverar någon gift i tron att det var vin skulle även de kunna dömas för uppsåtligt dödande. Det torde därför vara ofrånkomligt, skrev utredarna, att den berusades motivläge tas i beaktande vid uppsåtsbedömningen.²¹³ Utredningen föreslog mot bakgrund av det ovan anförda en ny lydelse av BrB 1:2 2 st. Paragrafen föreslogs få följande innehåll:

”Befann sig gärningsmannen i villfarelse på grund av självförvållat rus, någon annan form av självförvållad tillfällig sinnesförvirring eller

²⁰⁸ a.a., s. 164.

²⁰⁹ a.a., s. 169.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Straffansvarsutredningen föreslog att uppsåtsbegreppet framgent skulle bestå av ett avsiktssuppsåt och ett insiktssuppsåt. Det skulle leda för långt att redogöra för dem inom ramen för denna examensarbete.

²¹² SOU 1996:185, s. 170-171.

²¹³ a.a., s. 170.

på grund av påverkan av en allvarlig psykisk störning, som uppkommit genom gärningsmannens eget vållande, skall detta inte föranleda att gärningen inte anses som brott”²¹⁴

Utredarna konstaterade emellertid, tämligen lakoniskt, att deras förslag inte var något stort framsteg och att det kvarstod många olösta frågor. Utredningen hänvisade bl. a. till vissa av de problem som Jareborg Menat var som olösta efter NJA 1973 s. 590. (Se avsnitt 4.4.4). Det fick dock anses vara omöjligt att skapa en från logiska utgångspunkter hållbar lösning om man inte gav upp tankarna på en särbehandling av uppsåtsfrågan i fall av berusning.²¹⁵ Den uppenbara frågan blir då, varför en särreglering?

Någon lagändring med anledning av Straffansvarsutredningens förslag är inte planerad.²¹⁶

8.3 Ett särskilt ”rusbrott” enligt tysk modell

I tysk rätt fästs avgörande vikt vid skuldprincipen och självförvållat rus medför, till skillnad från i Sverige, inget undantag från denna princip, oavsett om frågan rör tillräknelighet eller uppsåt. Istället har man i Tyskland konstruerat ett särskilt rusbrott (rauschtat). Bestämmelsen innebär att en gärningsman som p.g.a. berusning inte kan anses ha begått en straffbelagd gärning uppsåtligt eller av oaktsamhet, kan dömas till böter eller högst fem års fängelse. Rusbrottet är konstruerat som ett abstrakt farebrott, d.v.s. det krävs att gärningsmannen åtminstone är gärningsculpös i förhållande till den rättstridiga gärningen för att ansvar skall komma ifråga. Vid uppsåtliga brott krävs dessutom ett s.k. naturligt uppsåt. Ett naturligt uppsåt avgörs av de yttre omständigheterna, en gärningsmans agerande skall utåt sett framstå som uppsåtligt. Om förövaren redan före sitt försättande i rus hade uppsåt att begå handlingen kan han dock straffas för denna gärning.²¹⁷

Straffansvarsutredningen tillstod att den tyska modellen skulle kunna tillgodose både de straffrättspolitiska och straffrättsteoretiska intressena vid självförvållat rus. Den tyska varianten skulle dock vara främmande för svensk rättstradition. Vidare kunde man, enligt utredarna, fråga sig vilka omständigheter som skulle vara avgörande vid straffmätningen. Dessa nackdelar talade för att man inte borde införa ett särskilt rusbrott i svensk rätt.²¹⁸

²¹⁴ a.a., s. 55-56.

²¹⁵ a.a., s. 171.

²¹⁶ Jareborg: *Allmän kriminalrätt*, a.a., s. 340.

²¹⁷ SOU 1996:185, bilaga 2, s. 122-123.

²¹⁸ SOU 1996:185, s. 165.

8.4 Egna reflektioner

Kan då ett utvidgat ansvar för berusade personer försvaras med hänvisning till effektivitetsskäl? Det första man måste ta in i bedömningen är givetvis att BrB 1:2 2 st. används mycket sällan. I nästan alla fall med berusade gärningsmän finns uppsåt existera enligt ”normala regler”. Dessa normala regler kan som vi har sett ovan tänjas mycket långt, i varje fall vad gäller det ingående kravet på medvetande om att man handlar. Den ”förlust” i antalet, för uppsåtliga brott, dömda ett avskaffade av särregleringen skulle medföra måste betraktas som försumbart. Straffansvarsutredningen erkänner i princip detta resonemang, men vill hävda att det inte kan accepteras att en person som till det yttre begått ett allvarligt brott frias (till ansvar för ett uppsåtligt brott) p.g.a. den självförvållade berusningen.²¹⁹ Som Strömmerstedt har påpekat tycks emellertid förhållandet i praxis vara det omvända. I fall av grov samhällsfarlig brottslighet, d.v.s. just i sådana fall där stadgandet i BrB 1:2 2 st. har sin kriminalpolitiska kärtepunkt, har domstolarna avstått från att tillämpa rusbestämmelsen.²²⁰ Straffansvarsutredningen vill visserligen begränsa BrB 1:2 2 st. till att endast omfatta villfarelser angående gärningsomständigheterna, men som jag tolkar gärningsomständigheter skall dessa, i Straffansvarsutredningens mening, även anses innefatta brottsobjektets beskaffenhet. Den berusade älgskytten skall således fällas till ansvar för i varje fall dråp, om han sköt en människa i tron att det var en älg och misstaget hade sin grund i berusningen. Att detta är orimligt inser också utredningen när de konstaterar att gärningsmannens motivläge måste tas med i bedömningen. Den lagregel som utredningen föreslår, låt vara att man undviker ett flertal av de mest orimliga konsekvenserna som Straffrättskommitténs²²¹ förslag till tolkning av BrB 1:2 2 st. kan föra med sig, alltså inte följas strikt, inte ens enligt dem själva. Till Straffansvarsutredningens försvar bör dock nämnas att deras direktiv förbjöd dem att hitta en rimlig lösning (d.v.s. att avskaffa särregleringen). Regeringen framhöll särskilt i direktiven att avsikten med att hitta en mer rimlig reglering av gärningar begångna under självförvållat rus inte var att berusade personer skall gå fria, enbart på grund utav att de är berusade.²²²

Sammanfattningsvis kan man säga att det huvudsakliga problemet med BrB 1:2 2 st. är att den inte i alla lägen kan följas, eftersom domskälen med nödvändighet kommer att framstå som stötande. Det kan helt enkelt inte anses acceptabelt att döma någon för dråp utan att personen hade någon som helst vilja att ta en annan människas liv. Och, som Strömmerstedt framfört, är det ur principiell synpunkt lika betänkligt att ett culpöst misstag om äganderätten till en barnvagn, genom förövarens berusning förvandlas till ett

²¹⁹ a.a., s. 164.

²²⁰ Strömmerstedt, a.a., s. 184.

²²¹ SOU 1953:14.

²²² SOU 1996:185, s. 147-148.

uppsåtligt brott, som om en tragisk villfarelse i samband med jakt skulle göra skytten till dråpare av samma anledning.²²³

²²³ Strömmerstedt, a.a., s. 185.

9 Avslutande kommentarer

Det övergripande syftet med denna uppsats var att analysera de rättskällor som berört uppsåtsbedömningen vid självförvållat rus, att s.a.s. behandla den rättsliga regleringen rörande självförvållat rus från flera perspektiv. Det största problemet med att försöka beskriva rusbestämmelsens implikationer på straffrättens utformning har varit att paragrafen har inverkan på så många områden. Gärningsomständigheter, medvetande, följder och allvarlig psykisk störning, alla dessa rättområden måste tas upp om man vill teckna en fullständig bild av svensk rätts bedömning av självförvållat rus. En annan svårighet har givetvis varit, vilket jag hoppas har framgått, att området präglas av stor osäkerhet. Det är dock min förhoppning att uppsatsen inte givit ett alltför rörigt intryck.

Kan då någonting sägas om rusbestämmelsens innebörd? I början av kapitel 4 skisserade jag upp tre huvudalternativ för hur BrB 1:2 2 st. borde tolkas. Alternativen var ett fingerat uppsåt, ett hypotetiskt utvidgat uppsåt eller ett bestämmelsen enbart skulle utgöra en påminnelse till domstolarna att rus inte uteslöt uppsåt. Att det sistnämnda alternativet har avvisats är klart, likaså att ett fingerat uppsåt inte har stöd i rättspraxis, i varje fall inte i någon auktoritativ sådan. Den enda relativt säkra slutsats angående gällande rätt man tycks kunna dra är att en villfarelse rörande en omständighet, som har sin grund i ett självförvållat rus, inte skall beaktas som en ansvarsbefriande grund. En domstol torde dock inte ens vid fall av villfarelse helt kunna bortse från gärningsmannens motivläge. Vidare är det problematiskt att i alla lägen kunna skilja mellan vad som utgör gärningsomständigheter respektive vad som utgör underlag för insikt om en viss följd. Leijonhuvuds uttolkning av gällande rätt, att gärningsmannen döms för vad velat när han var berusad och för vad han vetat om han hade varit nykter, är således inte så enkel som man i förstone kan få intrycket av. Rusbestämmelsens inverkan på uppsåtsbedömningens övriga moment, alltifrån en handling följer till tillstånd som i varje fall tidigare var att bedöma som en allvarlig psykisk störning, får sägas vara högst osäkert. Något som emellertid inte kan betonas för mycket är att en berusad gärningsman nästan alltid befinns ha uppsåt enligt normala regler, vilket gör att BrB 1:2 2 st. ytterst sällan behöver tillämpas.

Som vi såg i kapitel 3 har det genom historien inte alltid varit så att kravet på uppsåt i någon form skall efterges. Jägerskiöld vill förklara den förändring som skedde med den alltmer fördömande kristna synen på alkoholförtäring. De argument som idag används för ett bibehållande av särregleringen vid självförvållat rus är kriminalpolitiska, men i viss mån kan även skönjas ett klandrade av själva berusningshandlingen i sig. Man skall inte kunna gå fri enbart för att var full eller påverkad av andra droger, den berusade måste ta konsekvensen av sitt handlande. Detta må vara ett legitimt argument vad gäller exempelvis narkotika. Men håller ”skyll dig själv-

argumentet” även när berusningen gäller en fullt legal och socialt accepterad drog som alkohol? Skall en person dömas för ett brott denna inte hade uppsåt att begå (d.v.s. ett brott som denna person i verkligheten inte begick) p.g.a. att personen ifråga nyttjade ett fullt legalt sätt att omtöckna sig?

Som ovan har konstaterats är också det kriminalpolitiska argumentet tämligen svagt. Man kan inte annat än hålla med fängelsestraffkommittén när de frågade sig vad det kriminalpolitiska syftet är med att straffa en berusad person som misstar angående äganderätten till en barnvagn? Även vad gäller allvarigare brottslighet går det kriminalpolitiska argumentet inte att använda, då domskälen med nödvändighet skulle framstå som alltför stötande. En domstol kan helt enkelt inte fälla en åtalad för ett allvarligt våldsbrott, om denne inte hade det minsta uppsåt att skada någon.

Sammanfattningsvis kan alltså sägas att ett undantag från konformitets- och täckningsprincipen vid självförvållat rus visserligen gör det möjligt att fälla en berusad person som tar en barnvagn i tron att det var dennes egen eller som glömmer att betala för en taxiresa, men aldrig (förhoppningsvis) att döma den berusade älgskytten för dråp, detta då Sverige ändå får betraktas som en rättsstat. En rättsstat kan nämligen inte acceptera att man dömer människor för allvarliga brott de aldrig har begått. Låt vara att det ur principiell synpunkt borde ses lika allvarligt på att ”i verkligheten” oskyldiga döms för egenmäktigt förfarande.

Övervägande skäl talar alltså, enligt mig, för att BrB 1:2 2 st. bör avskaffas. Det kriminalpolitiska argumentet är inte tillräckligt starkt för att man skall kunna frånga de grundläggande rätts säkerhetskrav som konformitets- och täckningsprincipen ställer. Om man från lagstiftarens sida ändå vill vidhålla att ett utvidgat ansvar bör finnas för berusade gärningsmän så framstår, ur ett straffrättsteoretiskt perspektiv, den tyska modellen som ett betydligt mer attraktivt alternativ än dagens BrB 1:2 2 st. Straffansvarsutredningens invändning att den tyska modellen skulle strida mot svensk rättstradition framstår som märklig. Har Sverige ingen tradition av straffrättslig stringens?

Litteraturförteckning

Offentligt tryck

- Prop. 1962:10 Förslag till brottsbalk.
- Prop. 1964:10 Förslag till lag om införande av brottsbalken, m.m.
- SOU 1953:14 Förslag till Brottsbalk. Avgivet av Straffrättskommittén.
- SOU 1956:55 Skyddslag. Strafflagsberedningens slutbetänkande.
- SOU 1987:7 Frihet från ansvar, om legalitetsprincipen och om allmänna grunder för ansvarsfrihet. Slutbetänkande av Fängelsestraffkommittén.
- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser. Del I, överväganden och förslag. Betänkande av Straffansvarsutredningen.
- SOU 1996:185 Straffansvarets gränser. Del II, bilagor. Betänkande av Straffansvarsutredningen.
- SOU 2002:3 Psykisk störning, brott och ansvar. Betänkande av Psykansvarskommittén.

Litteratur

- Agge, Ivar och Thornstedt, Hans Straffrättens allmänna del, andra upplagan. Stockholm 1976.
- Berg, Ulf m. fl. Brottsbalken: en kommentar. Kap 25-38, följdförfattningar. 1 vol. (lösbladsversionen). Stockholm 2000.
- Jareborg, Nils Handling och uppsåt. En undersökning rörande doluslärans underlag. Stockholm 1969.
- Jareborg, Nils Straffrättens ansvarslära. Uppsala 1994.
- Jareborg, Nils Allmän kriminalrätt. Uppsala 2001.

- Holmqvist, Lena, Leijonhuvud, Madeleine, Träskman, Per-Ole och Wennberg, Suzanne Brottsbalken: en kommentar. Del I (1-12 kap). Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m. Stockholm 2000.
- Leijonhuvud, Madeleine och Wennberg, Suzanne Straffansvar, sjätte upplagan. Stockholm 2001.
- Nelson, Alvar Ingripanden vid brott, tredje upplagan. Stockholm 1971.
- Strahl, Ivar Allmän straffrätt i vad angår brotten. Stockholm 1976.
- Strömmerstedt, Monica Med vett och vilja. Uppsåtets gränser i doktrin och praxis. Stockholm 1987.
- Wetter, Folke Straffansvar vid rus. Uppsala 1929.

Artiklar

- Jägerskiöld, Stig ”Straffansvar vid rus. En rättshistorisk studie.” I: SvJT 1965, s. 305-313.
- Nelson, Alvar ”Ansvar utan skuld? Den straffrättsliga bedömningen av gärningar, företagna under rus”. I: Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg, Lund 1977, s. 339-359.
- Stillschweig, Kurt ”Om straffansvar vid brott i rus”. I: NTfK 1954, s. 7-18.
- Strahl, Ivar ”Svensk rättspraxis. Straffrätt 1969-1974” I: SvJT 1976, s. 1.
- Strahl, Ivar ”Straffansvar vid rus”. I: SvJT 1965, s. 369-398.
- Thornstedt, Hans ”Anmälan av Nils Beckman m. fl.: Brottsbalken jämte förklaringar”. I: SvJT 1968, s. 113-128.
- Träskman, Per-Ole ”Kan gärningspersonens uppsåt bevisas med hållpunkter i sinnevärlden?”. I: Skuld och ansvar, straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson, s. 56- 75. (red. Jareborg, Nils och Träskman, Per-Ole).

Tuovinen, Matti

”Uppsåt och psykisk abnormitet”. I: Skuld och ansvar, straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson, s. 124-128. (red. Jareborg, Nils och Träskman, Per-Ole)

Rättsfallsförteckning

NJA 1968 s. 389

NJA 1968 s. 471

NJA 1973 s. 590

NJA 1981 s. 513

NJA 1995 s. 48

RH 1988:72

RH 1988:87

RH 2000:52

RH 2001:38

SvJT 1966 ref s. 22

SvJT 1968 ref s. 18

SvJT 1968 ref s. 12

SvJT 1975 ref s. 33

SvJT 1978 ref s. 49

SvJT 1978 ref s. 78 I

SvJT 1978 ref s. 78 II

